

*ΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΤΟΥ ΚΟΥΒΕΡ
ΣΤΑ «ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ»**

Μ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

* Η μελέτη αυτή τυπώθηκε για πρώτη φορά στα δημοσιεύματα τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν ἀριθ. 1, Θεσσαλονίκη 1980.

1. Στο πέμπτο επεισόδιο τῆς δεύτερης συλλογῆς τῶν Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου¹ ὁ ἀνώνυμος ἀγιογράφος κάνει λόγο γιά τήν ἀφίξη καί ἐγκατάσταση στήν περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης ἑνός λαοῦ πού καταγόταν ἀπό βυζαντινούς ὑπηκόους πού οἱ Ἄβαροι εἶχαν αἰχμαλωτίσει καί μεταφέρει στήν Παννονία πρὶν ἐξήντα χρόνια². Ὁ λαός αὐτός ἦταν ἄνθρωποι τῆς δεύτερης ἢ καί τρίτης γενιᾶς τῶν αἰχμαλώτων καί γόνοι ἐπιμιξίας μέ διάφορα βαρβαρικά στοιχεῖα. Γαλουχημένοι ὅμως μέ τὰ ἥθη τῶν Ῥωμαίων καί τή χριστιανική πίστη, πού οἱ πατέρες καί οἱ παπποῦδες τους τοὺς εἶχαν κληροδοτήσει, διατηροῦσαν πάντα τόν πόθο τῆς ἐπιστροφῆς στήν παλιά πατρίδα πού μόνο ἀπό διηγήσεις γνῶριζαν. Στό λαό αὐτό, πού μέ τήν πάροδο τῶν χρόνων ἓνα μεγάλο μέρος του εἶχε γίνει ἐλεύθερο³, ὁ χαγάνος τῶν Ἀβάρων, ἐπειδή τόν θεωροῦσε «ἴδιον ἔθνος», ὄρισε ἀρχηγό τόν Κούβερ, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀπιστώντας στό χαγάνο δέχτηκε νά ὀδηγήσει τό λαό αὐτό, σύμφωνα μέ τήν ἐπιθυμία του, στίς γενέθλιες περιοχές του. Ἀφοῦ ἐπαναστάτησαν κατά τοῦ χαγάνου καί τόν νίκησαν σέ πέντε ἢ ἕξι συγκρούσεις, κατόρθωσαν νά διαβοῦν τό Δούναβη καί νά ἐγκατασταθοῦν

1. Κριτική ἐκδοση τῶν Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀπό τόν *P. Lemerle*, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*, I: Le texte, Paris 1979, II: Commentaire, Paris 1981. - Τό πέμπτο επεισόδιο I, σ. 227-234.

2. *P. Lemerle* I (κεῖμ.) 228. 15 κέ.

3. Τό χωρίο: «ἐλευθέρους δέ τοὺς πλείστους αὐτῶν ἐκ τοῦ χρόνου γεγονένα» (*P. Lemerle*, I. 228.17-18) ἐρμηνεύεται ἀπό τόν *V. N. Zlatarski*, *Istorija na bulgarskata durzava I*, I, Sofia 1918, σ. 149, σάν πλήρης ἐλευθερία, ἀποτέλεσμα πιθανότατα τῆς ἐξασθένησης τῆς ἀβαρικής ἐξουσίας καί τοῦ ὑψηλότερου πολιτισμοῦ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν τῶν Ῥωμαίων στήν Παννονία: ἀπό τόν *P. Lemerle*, *Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusq'au VIIIe siècle*, RH. 211 (1954) 297, σάν κάποια αὐτονομία (espèce d'autonomie), πού τοὺς παραχωρήθηκε «ἐκ τοῦ χρόνου», ἴσως γιατί, κατά τόν *V. Besevliev*, *Randbemerkungen über die «Miracula Sancti Demetrii»*, Βυζαντινά 2 (1970) 292, εἶχαν ἐπιμιχθεῖ μέ ἐγχώρια παννονικά στοιχεῖα. Ὁ *V. Besevliev*, ἑ.ἀ., ἐντάσσει τήν πληροφορία αὐτή τῶν Θαυμάτων στίς συνήθειες τῶν Σλάβων πού περιγράφει ὁ *Μαυρίκιος* στό Στρατηγικό: 278.5-9 (ἐκδ. *H. Mihaescu*): «Τοὺς δέ ὄντας ἐν αἰχμαλωσία παρ' αὐτοῖς οὐκ ἀορίστῳ χρόνῳ ὡς τὰ λοιπὰ ἔθνη ἐν δουλείᾳ κατέχουσιν, ἀλλά ῥητὸν ὀρίζοντες χρόνον ἐν τῇ γνώμῃ αὐτῶν ποιοῦνται, εἴτε θέλουσιν ἐν τοῖς ἰδίοις ἀναχωρῆσαι μετὰ τινος μισθοῦ ἢ μένειν ἐκεῖσε ἐλεύθεροι καί φίλοι». Παρ' ὅλο ὅτι τὰ Θαύματα λένε ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ «ἀλλήλοισι πῦρ ἐν ταῖς καρδίαις τῆς ἀποδράσεως ὑφῆπτον» (*P. Lemerle*, I. 228.14) καί ὅτι ἐπαναστάτησαν γιά νά ἐπιτύχουν τήν ἐπιστροφή τους στήν παλιά τους πατρίδα, δίνουν δηλαδή πληροφορίες πού δέν συμφωνοῦν τελειῶς μέ αὐτές τοῦ Στρατηγικοῦ, νομίζω ὅτι ὁ *Besevliev* ἔχει δίκιο.

στόν «Κεραμήσιο κάμπο»⁴. Ἐκεῖ σύμφωνα πάντα μέ τή διήγηση τοῦ ἀγιογράφου, οἱ «Ρωμαῖοι» ἀπό τόν πληθυσμό ζήτησαν νά ἐγκατασταθοῦν στίς πατρικές τους περιοχές. Ὁ Κοῦβερ ὁμως τότε ἀποφάσισε νά διατηρήσει τόν πολυεθνικό λαό του, τούς «συμμίκτως ἐξελλόντας», ὅπως λένε τά Θαύματα⁵, καί νά μήν τούς ἐπιτρέψει νά ἐπιστρέφουν στίς παλιές τους πατρίδες, γιατί τότε θά ἔχανε τό λαϊκό ὑπόβαθρο καί ἐπομένως τήν ἐξουσία του. Στέλλοντας λοιπόν πρεσβεία ζήτησε ἀπό τόν αὐτοκράτορα νά τοῦ ἐπιτραπεί νά παραμείνει μέ τόν λαό του στόν «Κεραμήσιο κάμπο» καί νά προμηθεύεται τρόφιμα ἀπό τά γειτονικά σλαβικά φύλα τῶν Δρογουβιτῶν⁶.

4. Ὅπως συνάγεται ἀπό τίς πληροφορίες τῶν Θαυμάτων, ὁ «Κεραμήσιος κάμπος» πρέπει νά βρισκόταν βορειοδυτικά τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ ἀκριβής ὁμως προσδιορισμός τῆς θέσεώς του παραμένει ἀκόμη ἀντικείμενο συζητήσεως. Μερída ἐρευνητῶν τόν τοποθετεῖ κοντά στό Prilep (= Πρίλαπος τῶν βυζαντινῶν πηγῶν: Ἰω. Σκυλίτζης 349.35, 351.4, 414.41, ἔκδ. I. Thurn): W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel II: Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi (SBWA., Bd. CXIII, σ. 285-373) Wien 1887, I 73 καί P. Lemerle, Invasions 297. Οἱ περισσότεροι ὁμως τόν τοποθετοῦν στήν περιοχή τοῦ Μοναστηρίου (Bitola): J. Ivanov, βιβλιοκρισία στό περιοδικό Izvestija na Bulgarskoto Arheologicesko Druzestvo I (1910) 236. - N. Milev, Kubrat ot istorijata i Kuber v «Cudesata» na sv. Dimitrija Solunski, Periodicesko Spisanie 71 (1910) 576 κέ. - V. Tapkova - Zaimova, Sur les rapports entre la population indigène de régions balkaniques et les «Barbares» au VIe-VIIIe siècle, Byzantinobulgaria I (1962) 76. - Ὁ V. N. Zlatarski, Istorija I. I, σ. 149 καί σημ. 2: τόν τοποθετεῖ μεταξύ Bitola καί Prilep. - Πρβ. καί P. Charanis, On the Capture of Corinth by the Onogurs and its Recapture by the Byzantines, Speculum 27 (1952) 344. - Τοῦ ἰδίου, Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the 7th Century, DOP. 13 (1959) 38. - G. Cankova-Petkova, Bulgarians and Byzantines during the First Decades after the Foundation of the Bulgarian State, Byzantinoslavica 24 (1963) 47 σημ. 31. - I. Dujcev, Die Rolle des bulgarischen Volkstums und der bulgarischen Landschaften in der bulgarischen Geschichte, Medioevo Bizantino-Slavo I, Roma 1965, σ. 90. - D. Angelov, La formation de la nationalité bulgare, Études Balkaniques 5 (1969) τεῦχος 4, σ. 29. - Ὁ V. Besevliev στήν τελευταία βουλγαρική ἔκδοση τῶν πρωτοβουλγαρικῶν ἐπιγραφῶν (Οἱ Πρωτοβουλγαρικές ἐπιγραφές, Σόφια 1979, ἀριθ. 80, σ. 230-1) ἀκολουθώντας τόν T.L.F. Tafel, De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica, Berolini 1839, σ. XCVIII, σημ. 76 ταυτίζει τόν «Κεραμήσιο κάμπο» μέ τόν Κεραμέα (sc. κάμπο) πού ἀναφέρεται ἀπό τόν Γ. Παχυμέρη, I. 335. 10 (ἔκδ. Βόννης): «προσβαλόντες τῷ Ἀχριδῶν Κεραμέα». - Βλ. καί πίνακα Peutinger, χάρτη VII, σταθμός στήν ὁδὸ ἀπὸ Ἡράκλεια Λυγκηστιδα (= σημ. Μοναστηρίου-Bitola) πρὸς Σαρδική. - Πρβ. καί V. Popović, Aux origines de la slavisation des Balkans: La constitution des premières sklavines macédoniennes à la fin du VIe siècle (Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres) Paris 1980, σ. 252 καί P. Lemerle II (σχόλ.) 147 μεταξύ Στόβων καί Ἡρακλείας Λυγκηστιδος.

Σύμφωνα λοιπόν μέ τίς προτεινόμενες ἀπό τούς ἐρευνητές πιθανές τοποθεσίες ὁ «Κεραμήσιος κάμπος» πρέπει νά βρισκόταν σέ μιὰ ἀπόσταση 180 περίπου χιλιομέτρων ΒΔ. τῆς Θεσσαλονίκης ἀνάμεσα στό Μοναστήρι καί τόν Πρίλαπο.

5. P. Lemerle I (κειμ.) 229.6 κέ.

6. Σύμφωνα μέ τήν πληροφορία τοῦ Ἰω. Καμενιάτη (8.78 κέ., ἔκδ. G. Böhlig) οἱ Δρογουβίτες τόν 10ο αἰ. βρισκόνταν στήν περιοχή τῆς Βέροιας (βλ. F. Dvornik, Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle, Paris 1926, σ. 14 καί 235 κέ. - M. Vasmer, Die Slawen in Griechenland, Berlin 1941, σ. 177. - Δ. Ζακωθής, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι 1945, σ. 30. - Βλ. ἀκόμη καί τόν Ἀτλαντα τῆς βουλγαρικής ἱστορίας, Σόφια 1963, σ. 8). Ὡστόσο ἡ πληροφορία τοῦ Καμενιάτη εἶναι πολύ μεταγενέστερη καί τίποτε δέν ἀποκλείει ὅτι οἱ Δρογουβίτες τήν ἐποχὴ τοῦ γεγονότος τῆς

Μαθαίνοντας οί «Ρωμαίοι» από τούς Δρογουβίτες ότι ή Θεσσαλονίκη δέν βρισκόταν μακριά⁷, κατόρθωσαν οί περισσότεροι⁸ νά καταφύγουν στή Θεσσαλονίκη, άπ' όπου μέ τή φροντίδα τοῦ ὑπάρχου μεταφέρθηκαν στήν Κωνσταντινούπολη⁹. Ὁ Κούβερ, όταν πληροφορήθηκε τό γεγονός, συνέλαβε τό σχέδιο νά καταλάβει μέ δόλο τή Θεσσαλονίκη καί πρός τό σκοπό αὐτό ἔστειλε μέσα στήν πόλη τόν ὑπαρχηγό του Μαῦρο¹⁰. Ὁ αὐτοκράτορας ὄμως

Θεσσαλονίκης πού ἀφηγοῦνται τά Θαύματα κατοικοῦσαν ἀκόμη βορειοδυτικότερα, πρός τήν περιοχή της μεταξύ τοῦ Μοναστηρίου καί τοῦ Πριλέπου, όπου γίνεται δεκτό ότι βρισκόταν ὁ Κεραμῆς κάμπος (Κεραμία κατά *Besevliu*). Βλ. ἄνωτ. σημ. 4.

⁷ Ὅσον ἀφορᾷ τήν ἐθνικότητα τῶν Δρογουβιτῶν εἶναι γενικά παραδεκτό ότι ἦσαν σλαβικό φύλο, ὅπως ἄλλωστε μαρτυρεῖται καί στό πρῶτο ἐπεισόδιο τῆς ἀνώνυμης συλλογῆς τῶν Θαυμάτων: « Ἐγένετο τοίνυν... τῶν Σκλαβίνων ἐπαρθῆναι ἔθνος, πλήθος ἀπειρον συναχθέν ἀπό τε τῶν Δρογουβιτῶν, Σαγουδατῶν, Βελεζητῶν...» (*P. Lemerle I. 175.3 κέ.*). Ἐν τούτοις ἀπό τόν *I. Dujcev*. Die Rolle 90, χαρακτηρίζονται οἱ Δρογουβίτες σάν *βουλγαροσλαβικό* φύλο: «Der bulgaroslawische Volksstamm der Drugowiter...» ὁ ἴδιος συγγραφέας σέ ἄλλη μελέτη του, *Protobulgares et Slaves, Medioevo Bizantino-Slavo I*, Roma 1965, σ. 75, παρερμηνεύοντας πιθανῶς τό χωρίο «τά παρακείμενα ἡμῖν τῶν Δρογουβιτῶν ἔθνη» (*P. Lemerle I. 299.11*) σημειώνει: «... tribus slaves voisines de Dragovici...». Ὡστόσο σλαβικό ἐθνωνύμιο μέ τό ἴδιο ἔτυμο εἶναι μαρτυρημένο τόν 10ο αἰώνα καί στούς ἀνατολικούς Σλάβους. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος (*De administrando imperio 62.105 κέ.*, βλ. καί *Commentary 60, ἔκδ. G. Moravcsik - R. J. H. Jenkins*) ἀναφέρει: « Ἡνικά ὁ Νοέμβριος μῆν ἐισέληθ, εὐθέως οἱ αὐτῶν ἐξέρχονται ἄρχοντες μετά πάντων τῶν Ῥῶς ἀπό τό Κιάβον, καί ἀπέρχονται εἰς τά πολύδια, ὃ λέγεται γύρα, ἤγουν εἰς τās Σκλαβηνίας τῶν τε Βερβιάνων καί τῶν Δρογουβιτῶν καί Κριβιτζῶν καί τῶν Σεβεριῶν καί λοιπῶν Σκλάβων, οἵτινές εἰσιν πακτιῶται τῶν Ῥῶς». Οἱ «Δρογουβίται» τῆς Μακεδονίας καί οἱ «Δρογουβίται» τῆς Ρωσίας δείχνουν καθαρά ότι τό ἐθνωνύμιο δέν εἶναι ἀποκλειστικά «σλαβοβουλγαρικό». Γιά τήν ἔτυμολογία πρβ. πρόσφατα: *O. N. Trubacev*, Οἱ μαρτυρίες τῶν ἀρχαιτέρων σλαβικῶν ἐθνωνυμίων γιά τή μετακίνηση τῶν σλαβικῶν φύλων, *Voprosy Jazykoznanija 1954*, τεῦχος 6, σ. 62 (ρωσ.). Ἐς σημειωθεῖ ότι πολύ μεταγενέστερα ὁ Δημήτριος Χωματιανός (13ος αἰ.) ἀναφέρει «ἐν τῷ καιρῷ τῆς Δραγουβιτῶν τυραννίδος», ὑπονοώντας τό βουλγαρικό κράτος τοῦ Σαμουήλ (*J. B. Pitra*, *Nalecta Sacra et Classica VI*, σ. 355). - Πρβ. *K. Ἄμαντος*, Τά ἐθνολογικά ὀνόματα εἰς τούς βυζαντινοῦς συγγραφεῖς, Ἑλληνικά 2 (1929) 102. - Περί Δρογουβιτῶν γενικά βλ. *M. Vasmer*, *Die Slawen in Griechenland*, Berlin 1941, σ. 177. - *Δ. Ζακυθηνός*, Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήναι 1945, σ. 30-31. - *F. Barisic*, *Dragvista-Dragovita*, *REB. 22* (1964) 215-221. - *P. Charanis*, *Kouner, the Chronology of his Activities and their Ethnic Effects on the Regions around Thessalonica*, *Balkan Studies 11* (1970) 238. - *V. Tapkova - Zaimova*, *La ville de Salonique et son hinterland slave (jusqu'au Xe siècle)*, *Actes du II Congrès Intern. des Études du Sud-Est Européen*, Athènes 1972, σ. 357 κέ.

⁷ *P. Lemerle I* (κέιμ.) 229.14-15: «ὡς ἐκ μήκους μῆ ὑπάρχειν ταύτην». Πάντως πρόκειται γιά ἀπόσταση περίπου 180 χιλιομέτρων, σημαντική γιά τήν ἐποχή.

⁸ *P. Lemerle I* (κέιμ.) 229.15: «πλείστοι οἱ ἐκ τῶν Ῥωμαίων».

⁹ *P. Lemerle I* (κέιμ.) 229.16-17.

¹⁰ Μέ τόν Μαῦρο αὐτόν συνδέσεσ ὁ *V. Laurent*, πού τόν ἀκολούθησε ἡ *H. Ahrweiler*, *Byzance et la mer*, Paris 1966, σ. 29 σημ. 7, τή σφραγίδα πού περιλήφθηκε μετά στήν ἔκδοση τῶν *G. Zacos-A. Veglery*, *Byzantine Lead Seals*, Basel 1972, τόμ. I, μέρος 1, ἀριθ. 934 καί δημοσίευσε ἀκόμη ὁ *V. Besevliu* ἐν τῇ τελευταίᾳ βουλγαρική ἔκδοσιν τῶν «Πρωτοβουλγαρικῶν ἐπιγραφῶν» ἀριθ. 80, σ. 230-1: «Μαῦρο πατρικίω καί ἀρχοντι τῶν Σερμησιάνων καί Βουλγάρων». Ἀπό τούς ἀνωτέρω ἐρευνητές ἡ σφραγίδα τοποθετεῖται στόν 8ο αἰώνα, ἐνώ κατά τούς ἐκδότες *G. Zacos* καί *A. Veglery*, (οἱ ὅποιοι ἐκφράζουν καί μιᾶ ἀμφιβολία ἄν πράγματι ἡ σφραγίδα αὐτή ἀνήκει στόν Μαῦρο τῶν Θαυμάτων: «There is a little doubt that the owner of this seal is Mauros, the man of

«ἀοράτῳ ἐμπνευσθεὶς νεύματι»¹¹ διέταξε τὸν στρατηγὸ τῶν Καραβισιάνων Σισίννιο νά σπεύσει μὲ τὸ στόλο στή Θεσσαλονίκη, ὅπου χάρις στήν παρουσία του καὶ στή θαυματουργή ἐπέμβαση τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ματαιώθηκαν τελικά τὰ κατακτητικὰ σχέδια τοῦ Κοῦβερ¹².

2. Γύρω ἀπὸ τὴν ἔθνολογικὴ σύσταση τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ ὀδήγησε ὁ Κοῦβερ ἀπὸ τὴν Παννονία καὶ τὴν ἐπίδραση τῆς παρουσίας του στὸ μακεδονικὸ ἠώρο γεννήθηκαν ἀμφισβητήσιες καὶ διαφωνίες. Μερὶδα ἐρευνητῶν χαρακτήρισε τὸν πληθυσμὸ αὐτὸ χωρὶς διάκριση ὡς βουλγαρικὸ (πρωτοβουλγαρικὸ) φύλο¹³, τὸ ὁποῖο συγκρότησε πρωτοβουλγαρικὴ κοινό-

confidence of the Bulgar chieftain Kouver...») τοποθετεῖται στὸ τέλος τοῦ 7ου μὲ ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰώνα. Ἐντιρρήσεις γιὰ τὴν ἀσφαλὴ χρονολόγησι τῆς σφραγίδας στὸν 8ο αἰώνα διατυπώνουν οἱ *P. Charanis*, Kouver 244-5 καὶ *A. Στράτος*, Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰώνα, τόμ. Ε', Ἀθήνα 1977, σ. 81 σημ. 325. Ὁ *P. Charanis*, ἔ.ἀ. τονίζει ὅτι τὰ μορφολογικὰ παλαιογραφικὰ γνωρίσματα τῆς σφραγίδας δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀσφαλὴ τῆς χρονολόγησι στὸν 8ο αἰώνα. Ἐξ ἴσου πιθανὴ θὰ ἦταν μιά χρονολόγησι τῆς στὸ 680-688, ὅπου αὐτὸς τοποθετεῖ τὸ ἐπεισόδιον Κοῦβερ. Ὁ *A. Στράτος* πάλι, ἔ.ἀ. θεωρεῖ ὅτι ἡ σφραγίδα θὰ μπορούσε νά ἀναχθεῖ στὸν 9ο αἰώνα καὶ οἱ Σερμισιάνοι ποῦ ἀναφέρονται σ' αὐτὴν νά εἶναι οἱ κάτοικοι τοῦ Σιρμίου, ποῦ τότε εἶχε ἀνακαταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, καὶ ὄχι οἱ κάτοικοι τοῦ Κεραμησίου κάμπου.

Ὁ *E. Χρυσανθόπουλος*, Τὰ βιβλία Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τὸ Χρονικὸν τῆς Μονεμβασίας καὶ αἱ σλαβικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, Θεολογία 26 (1955) 598 κέ. ὑποστήριξε ὅτι ὁ Μαῦρος τῶν Θαυμάτων εἶναι ὁ βυζαντινὸς πατρικίος Μαῦρος ποῦ ἀναφέρουν οἱ *Θεοφάνης*, Χρονογραφία 377.22 κέ. (*C. de Boor*) καὶ *Νικηφόρος*, Ἱστορία σύντομος 46.17 κέ. (*C. de Boor*). Ἡ γνώμη του ὁμως ἐμεινε ἀπαρτηρήτη. Τελευταῖα ὁ *P. Lemerle* II (σχόλ.) 152-153, ἐπειτα ἀπὸ τὴν δημοσίευσή τῆς σφραγίδας ποῦ μνημονεύσαμε προηγουμένως, ἐπανῆλθε στὴ γνώμη αὐτὴ καὶ ὑποστήριξε μὲ τὴν σειρά του ὅτι ὁ Μαῦρος τῆς σφραγίδας καθὼς καὶ τῶν δύο ἄλλων σφραγίδων ἀριθ. 1552 καὶ 2168 τῆς συλλογῆς *Zacos-Veglery* δὲν εἶναι ἀπίθανο νά εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Μαῦρος τῶν Θαυμάτων ἢ ὁ γιὸς του. Στὴν ἀποψη *Χρυσανθοπούλου-Lemerle* θὰ εἶχαμε νά παρατηρήσουμε ὅτι ὁ *Lemerle* δὲν συζητεῖ τὰ μορφολογικῆς βάσεως ἐπιχειρήματα τοῦ *P. Charanis* καθὼς καὶ τῆς ἀντιρρήσεως ἐρευνητῶν οἱ ὁποῖοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ σφραγίδα πρέπει νά χρονολογηθεῖ στὸν 9ο αἰ. Ὑπὸ τίς συνθήκες αὐτὲς ἡ γνώμη αὐτὴ παραμένει ἀπλή ὑπόθεσις.

11. *P. Lemerle* I (κειμ.) 230.28.

12. *P. Lemerle* I (κειμ.) 230.30 κέ.

13. Πρωτοβουλγαρικὸ στοιχεῖο χωρὶς ὅμως στοιχεῖο ἀποδείξεως θεωρεῖ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Κοῦβερ ὁ *I. Dujcev*, Die Rolle 91: «Dadurch dass sich die Genossen Kubers in den makedonischen Ländern niederlassen, dringt auch dort das protobulgarische Element gleichzeitig durch». - Πρβ. τοῦ ἴδιου, Protobulgares et Slaves, Medioevo Bizantino-Slavo I, σ. 75: «Presqu'à la même époque de l'établissement des Protobulgares de Ispérich dans les plaines du Danube, dans les régions de la Macédoine un autre chef de tribu, notamment le bulgare Kuber, tenta de fonder un autre État protobulgare». - Πρβ. καὶ *G. Cankova-Petkova*, Bulgarians 47: «... the Proto-Bulgarians settled in south Macedonia in the 7th and 8th centuries... the Proto-Bulgarians of Pannonia, who were subjects of the Avarian Khan, freed themselves... the biographer gives some important items of information about Proto-Bulgarians settled among the Slavs...» καὶ ἔ.ἀ., σ. 53 καταλήγει: «... 'the territory of the Bulgarians' implied as early as the 8th century the area to the west of Thessalonica where the Bulgarians first settled and entered history». - *D. Angelov*, La formation 29: «Au même moment où s'élevait l'État slavo-bulgare dans la Bulgarie actuelle du Nord-Est, les tribus protobulgares de Kuber, venues de la Pannonie, après l'affaiblissement de l'État avar, s'établissaient en Macédoine autour des villes de Bitolja et Prilep». - Πρβ. τοῦ ἴδιου, Obrazuvane

τητα ή ακόμη και κράτος στη Μακεδονία, παράλληλα με τό πρωτοβουλγαρικό κράτος πού 'ίδρυσε ό 'Ασπαρούχ στη ΒΑ. Βαλκανική¹⁴. "Άλλος πάλι έρευνητής δέχθηκε βέβαια ότι δέν πέτυχε ή απόπειρα του Κούβερ νά ιδρύσει ένα δεύτερο πρωτοβουλγαρικό κράτος στό Ν. τμήμα τής Βαλκανικής, υποστήριξε όμως ότι ή εγκατάσταση του λαού του Κούβερ στά μακεδονικά έδάφη είχε σά συνέπεια τή διαπότιση τής περιοχής αυτής με τό πρωτοβουλγαρικό στοιχείο πού άφησε τά ίχνη του στην έθνολογική σύσταση του εκεί πληθυσμού¹⁵. "Έγινε ακόμη και προσπάθεια ν' άναπλα-

na bulgarskata narodnost, Sofia 1971, σ. 208 όπου ό συγγρ. υποστηρίζει ότι υπερείχε τό πρωτοβουλγαρικό στοιχείο στην ομάδα του Κούβερ.

14. "Ίδρυση κράτους υποστήριξε ό *V. N. Zlatarski*, *Istorija I*. 1.150: «Μ' αυτό τον τρόπο βλέπουμε ότι ταυτόχρονα σέ δύο αντίθετα άκρα τής Βαλκανικής χερσονήσου δημιουργήθηκαν δύο μικρά βαρβαρικά κράτη έπικεφαλής των οποίων βρίσκονταν εκπρόσωποι ενός και του αυτού έθνους, του βουλγαρικού...». - Πρβ. και *G. Cankova-Petkova*, *Bulgarians 51*: «... these Proto-Bulgarians were close to the formation of a state...». - *I. Dujcev*, *Die Rolle 90*: «Zur selben Zeit, als Isperich im nordöstlichen Teil der Halbinsel den protobulgarischen Staat gefestigt, bildet sich im mittleren Makedonien eine andere protobulgarische Gemeinschaft unter der Führung von Kuber».

'Ο *I. Dujcev* δέχεται ότι ή προσπάθεια νά ιδρύσει κράτος ό Κούβερ τελικά απέτυχε και ότι τά πράγματα παρέμειναν σέ μία άσαφή και άόριστη κατάσταση πού ό ίδιος ονομάζει «protobulgarische Gemeinschaft».

'Αλλά τί σημαίνει «πρωτοβουλγαρική κοινότητα»; Σημαίνει διασπορά και ύποταγή των Πρωτοβουλγάρων στους έλληνικούς πληθυσμούς τής Μακεδονίας ή σημαίνει ανεξάρτητη ζωή απέναντι στό Βυζάντιο; αλλά τότε γιατί δέν άποτελούν κρατική ένότητα; ή μήπως άποτελούν ένα είδος άνταρτών περιπλανωμένων στά βουνά τής Μακεδονίας, μεταξύ Πρίλαπου και Μοναστηρίου όπου ό Κεραμήσιος κάμπος;

"Όλα αυτά δέν άπασχολούν τον *Dujcev*, ό οποίος αντί γι' αυτά χρησιμοποιεί τήν έκφραση «protobulgarische Gemeinschaft», έκφραση πού δέν μπορεί νά είναι δόκιμη. Πρβ. και *D. Angelov*, *La formation 29*, όπου δέν αναφέρει ίδρυση κράτους ή κοινότητα, αλλά άπλως δέχεται μία περιοχή όπου παρέμενε ό Κούβερ «*duť se contenter du territoire relativement restreint qu'il avait occupé la Macédoine méridionale*». - Πρβ. και του ίδιου, *Obrazovane 208*, όπου ό συγγραφέας θεωρεί ότι οί χρονογράφοι Θεοφάνης 364.5 κέ. και Νικήφόρος 36.16 κέ. αναφέροντας Βουλγαρία και Βουλγάρους έννοούν τήν περιοχή του Κεραμήσιου κάμπου και τους ανθρώπους του Κούβερ πού εγκαταστάθηκαν εκεί και παρατηρεί: «Έτσι έκτός από τήν ονομασία Βουλγαρία πού χρησιμοποιούσαν για τό χαρακτηρισμό του σλαβοβουλγαρικού κράτους τής Μοισίας εμφανίζεται ακόμη μία ονομασία «Βουλγαρία» για νά χαρακτηριστεί ή περιοχή ή οποία καταλήφθηκε από τον Κούβερ και παράλληλα με τό όνομα Βούλγαροι, τό όποιο χρησιμοποιείται για τους Πρωτοβουλγάρους του 'Ασπαρούχ εμφανίζεται και άλλη ονομασία «Πρωτοβούλγαροι» για νά χαρακτηριστούν οί ύπήκοοι του Κούβερ». Λίγο πίο κάτω σ. 210 ό *Angelov* μιλά πάλι για «Βουλγαρία» του Κούβερ. Είναι προφανές όμως έδώ ότι δέν μπορούμε νά μιλούμε για Βουλγαρία αναφερόμενοι στην περιοχή Κούβερ δεδομένου ότι σύμφωνα με τίς πληροφορίες των Θαυμάτων στην περιοχή αυτή δέν κατοικούσαν άμειγείς Πρωτοβούλγαροι αλλά σύμμικτος πληθυσμός από Ρωμαίους, Βουλγάρους, 'Αβάρους και λοιπούς έθνικούς. (*P. Lemerle I*. 228.7 και 229.6). Βλ. κατ. σ. 74 κέ.

15. *I. Dujcev*, *Die Rolle 91*: «Dieses Geschehen (ή εγκατάσταση δηλαδή των συντρόφων του Κούβερ) hinterlässt Spuren in der nationalen Zusammensetzung der dortigen Bevölkerung» και καταλήγει: «Eine doppelte Bindung fügt jetzt die makedonischen Gegenden mit dem protobulgarischen Staate noch fester zusammen: die Nachkömmlinge der Protobulgaren Kubers,

στεϊ από τις πληροφορίες τῶν Θαυμάτων καί ἡ εἰκόνα τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως αὐτῆς τῆς πρωτοβουλγαρικῆς μακεδονικῆς κοινότητος¹⁶. Τέλος πολλοί ἐρευνητές θεωροῦν ὅτι οἱ Βούλγαροι ἐναντίον τῶν ὁποίων πολέμησε ὁ Ἰουστινιανός Β΄ τό 688 σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τῶν Θεοφάνη¹⁷ καί Νικηφόρου¹⁸ δέν ἦσαν ἄλλοι παρά οἱ Πρωτοβούλγαροι σύντροφοι τοῦ Κοῦβερ¹⁹ πού σάν ὑπολογίσιμη δύναμη ἔπαιξαν σημαντικό ρόλο ἀκόμη καί στήν πολιτική ζωή τοῦ Βυζαντίου ἀναμειγνυόμενοι στίς ἐμφύλιες ἐριδες τῶν Βυζαντινῶν μέ τό νά βοηθήσουν τόν Ἀρτέμιο, ἐξόριστο τότε στή Θεσσαλονίκη (715-717), στήν προσπάθειά του ν' ἀνακτήσει τό θρόνο του²⁰.

3. Καί μόνο μιά πρόχειρη ματιά ὁμως στίς πηγές, ὅπου στηρίζονται οἱ διάφορες γνώμες, μᾶς δείχνουν ὅτι οἱ ἀνωτέρω ἐρευνητές βγάζουν πολύ περισσότερα συμπεράσματα ἀπό ὅ,τι ἐπιτρέπουν οἱ πληροφορίες τῶν πηγῶν. Γι' αὐτό καλό εἶναι νά ἐπανεξετάσουμε τίς πηγές μας.

Ἄς δοῦμε λοιπόν ἐν πρώτοις ποιά στοιχεῖα γιά τήν ἐθνικότητα τοῦ πληθυσμοῦ ἀντλοῦμε ἀπό τά Θαύματα. Σύμφωνα μέ τόν ἀνώνυμο συγγραφέα τοῦ ἐπεισοδίου τῆς Θεσσαλονίκης:

α) Ὁ αἰχμαλωτισμένος πληθυσμός προέρχεται ἀπό βυζαντινές περιοχές: «ἔτι μὴν καί Θράκης καί τοῦ πρὸς Βυζαντίου μακροῦ τείχους, καί λοιπὰς πόλεις τε καί πολιτείας ἐκπορθήσαντες...»²¹.

β) Στούς ἀπογόνους τῶν αἰχμαλώτων πού δέν ἦταν πιά γνήσιοι Ρωμαῖοι διατηροῦνταν τά ἦθη τῶν Ρωμαίων καί ἡ νοσταλγία τῆς ἐπιστροφῆς στήν προγονική ρωμαϊκή κοιτίδα: «Ἐξ ἐκείνου (τοῦ λαοῦ τῆς αἰχμαλωσίας) οὖν

sowie auch die slawisch-bulgarische Bevölkerung in den makedonischen Ländern, gewinnen allenthalben das Übergewicht».

16. *G. Cankova-Petkova*, Bulgarians 51, ὅπου παρατηρεῖ: «They had their political organisation, led by a commander named Kuver, who in all important matters consulted with the other leaders. In other words, in their organisation and their social-economic development these Proto-Bulgarians were to the formation of a state». Πρβ. καί *V. Besevliev*, Randbemerkungen 294, ὅτι ὁ Κοῦβερ περιστοιχιζόταν ἀπό συμβούλους πού ὀνομάζονταν Boiladen καί ἀκόμη ὅτι «Ihre Beschlüsse wurden geheimgehalten wofür sich die Berater durch einen Eid verpflichteten». ‘

17. *Θεοφάνους*, Χρονογραφία 364.5 κέ. (*C. de Boor*).

18. *Νικηφόρου*, Ἱστορία σύντομος, 36.16 κέ. (*C. de Boor*).

19. *V. N. Zlatarski* I. I. 160-1. - *D. Angelov*, La formation 29. - Τοῦ ἴδιου, *Obrazovane* 209 κέ. - *V. Besevliev*, Randbemerkungen 298. - Πρβ. τοῦ ἴδιου, *Οἱ πρωτοβουλγαρικές ἐπιγραφές* (βουλγ.) σ. 99 κέ.

20. *H. Ahrweiler*, Byzance et la mer, Paris 1966, σ. 28. - *G. Cankova-Petkova*, Bulgarians 45 κέ., ἡ ὁποία μάλιστα ἐπεκτείνει ἀκόμη περισσότερο τή δραστηριότητα τοῦ πρωτοβουλγαρικοῦ στοιχείου τοῦ Κοῦβερ θεωρώντας ὅτι οἱ Βούλγαροι πού βοήθησαν τόν Λέοντα Γ΄ κατά τήν ἀραβική πολιτορκία τοῦ 717-718 δέν ἦσαν οἱ Βούλγαροι τοῦ Δούναβη, ἀλλά οἱ Βούλγαροι τῆς Μακεδονίας (Ἐ.ἀ. 46 κέ.). - Πρβ. καί *R. Browning*, Byzantium and Bulgaria. A comparative study across the early medieval frontier, Berkeley-Los Angeles 1975, σ. 139.

21. *P. Lemerle* I (κείμ.) 228.2 κέ.

ἐπιμιγνέντες μετὰ Βουλγάρων καὶ Ἀβάρων καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν²² καὶ παιδοποιησάντων ἀπ' ἀλλήλων... παῖς δὲ παρὰ πατρός τὰς ἐνεγκαμένας παρειληφόντων καὶ τὴν ὄρμην τοῦ γένους κατὰ τῶν ἠθῶν τῶν Ῥωμαίων... καὶ θάτερος θατέρῳ περὶ τῶν πατριῶν τοποθεσιῶν ἀφηγοῦμενος ἀλλήλοις πῦρ ἐν ταῖς καρδίαις τῆς ἀποδράσεως ὑφήπτον»²³.

γ) Οἱ ἀπόγονοι τῶν Ῥωμαίων ποῦ ἐπαναστατοῦν γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἀναχώρησή τους ἀπὸ τὴν Παννονία, ὅταν φθάνουν στὴ βυζαντινὴ ἐπικράτεια ζητοῦν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὶς πατρικὲς τους πόλεις: «... καὶ ἀνάστατον λαμβάνει (Κοῦβερ) τὸν πάντα Ῥωμαίων λαόν μετὰ καὶ ἐτέρων ἐθνικῶν... καὶ ἔλθειν εἰς τὰ πρὸς ἡμᾶς μέρη, καὶ κρατῆσαι τὸν Κεραμήσιον κάμπον. Κάκεισε αὐτῶν ἐγκαθεσθέντων, τὰς πατρίους ἤτουντο πόλεις, ὡς μάλιστα οἱ τῆς ὀρθοδόξου καθεστῶτες πίστεως, οἱ μὲν τὴν καθ' ἡμᾶς μαρτυροφύλακτον τῶν Θεσσαλονικέων πόλιν, ἄλλοι δὲ τὴν πανευδαίμονα καὶ βασιλίδα τῶν πόλεων, ἕτεροι δὲ τὰς ἀπομεινάσας τῆς Θράκης πόλεις»²⁴.

4. Παρατηροῦμε λοιπὸν ὅτι σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς ἀφηγήσεως τῶν Θαυμάτων τονίζεται ἰδιαίτερα ἡ «ρωμαϊκὴ» ιδιότητα αὐτοῦ τοῦ λαοῦ καὶ ὁ πόθος του νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν προγονικὴ του κοιτίδα. Ὁ ἀνώνυμος ἀγιογράφος τὸν χαρακτηρίζει ὡς λαὸ «Ῥωμαίων» ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ γεγονός ὅτι δέν εἶναι ἀμιγῆς ρωμαϊκός, ἀλλὰ προῖόν ἐπιμιξίας μὲ ἄλλα φυλετικὰ στοιχεῖα. Σημασία γιὰ τὸν ἀγιογράφο ἔχει μόνον ὅτι ὁ λαὸς αὐτός διατηροῦσε «ρωμαϊκὴ» συνείδηση²⁵.

Ὡστόσο μετὰ τὴν ἀποχώρηση μεγάλου μέρους «Ῥωμαίων» ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ παρῆμεινε στὸ πλευρὸ τοῦ Κοῦβερ στὸν Κεραμήσιο κάμπο ἓνα τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ μὲ τὴν ἴδια ἀκριβῶς σύνθεση ποῦ εἶχε κατὰ τὴν καθόδὸ του ἀπὸ τὴν Παννονία, δηλαδὴ ἓνας ἀριθμὸς «Ῥωμαίων» καὶ «ἐτέρων ἐθνικῶν», «προσηλύτων» σύμφωνα μὲ τὴν πηγὴ²⁶. Σ' αὐτοὺς λοιπὸν

22. Οἱ «λοιποὶ ἐθνικοί» κατὰ τὸν *V. Besevliev*, *Randbemerkungen* 289, ἦταν Σλάβοι καὶ Γεπίδες καὶ οἱ ἀναφερόμενοι Βούλγαροι ἦταν οἱ παννονικοὶ Βούλγαροι οἱ ἐγκατεστημένοι ἐκεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Παννονίας ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους.

23. *P. Lemerle* I (κέιμ.) 228.13-14.

24. *P. Lemerle* I (κέιμ.) 228.21 κέ.

25. Πρβ. *V. Tapkova-Zaimova*, *Ethnische Schichten auf dem Balkan und die byzantinische Macht im 7. Jahrhundert*. [Studien zum 7. Jahrhundert im Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus, ἔκδ. *H. Köpstein-F. Winkelmann*, Berlin 1976] σ. 69: «Sie (die Bevölkerung) gehörte zur romanisierten oder hellenisierten Provinzbevölkerung...». - Βλ. ἐπίσης τῆς ἰδίας, *Sur les rapports entre la population indigène* 76. - Ὁ *V. Besevliev*, *Randbemerkungen* 290, δέχεται ὅτι: «Die entführten Romäer wurden ein zahlreiches Volk...». - Πρβ. καὶ τῆ γνώμη τοῦ *V. N. Zlatarski*, *Istorija* I. I. 148, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι τῆς Παννονίας ἦταν πολυάριθμοι, αἰχμαλωτισμένοι κατὰ διάφορες ἐποχὲς ἀπὸ τοὺς Ἀβάρους: ἄλλωστε καὶ λίγο παρακάτω (ἔ.ἀ., 149) ὁ Βούλγαρος ἱστορικός φαίνεται ν' ἀναγνωρίζει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ρωμαϊκοῦ στοιχείου, ὅταν ἀποδίδοντας ὀρθὰ τὰ λόγια τοῦ ἀγιογράφου λέγει ὅτι ὁ Κοῦβερ «σῆκωσε ὅλο τὸν αἰχμαλωτισμένο ρωμαϊκὸ πληθυσμὸ μαζί μὲ ἄλλοεθνεῖς...».

26. Κατὰ τὸν *P. Lemerle* I. 223 σημ. 2, πρόκειται γιὰ ἐξελληνισμένα στοιχεῖα ποῦ ἐκλιναν πρὸς τὴν ἀποδοχὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ· κατὰ τὸν *V. Besevliev*, *Randbemerkungen* 296, ἀπλῶς γιὰ ἐθνικούς.

πού ἀποτελοῦσαν ἓνα τμήμα ἀπό τούς «συμμίκτως ἐξεληθόντας» τῆς πηγῆς μας στηριζόταν ὁ Κοῦβερ γιά νά καταλάβει τή Θεσσαλονίκη καί νά δεσπόσει τῶν «πέριξ ἔθνῶν».

Καί γεννιέται τό ἐρώτημα: μπορεῖ οἱ ἄνθρωποι αὐτοί τῆς ὁμάδας τοῦ Κοῦβερ νά θεωρηθοῦν ἀμιγεῖς Πρωτοβούλγαροι; Ἡ μόνη καί σαφῆς ἀπάντηση τῆς πηγῆς εἶναι ὅτι ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιὰ σύμμικτη ὁμάδα²⁷.

Ὅστούσο πέρα ἀπ' αὐτή τή φανερή μαρτυρία τῆς πηγῆς θά μπορούσαμε νά θυμίσουμε τί σημαίνει ἀπό φυλετική ἄποψη ὁ ὄρος «Πρωτοβούλγαροι».

Εἶναι γνωστό βέβαια ὅτι σύμφωνα μέ τά πορίσματα τῶν γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι γλωσσικά οἱ Βούλγαροι ἦσαν φορεῖς τουρανικῆς γλώσσας, τῆς πρωτοβουλγαρικῆς²⁸.

Τό ἴδιο ὅμως τό ἔθνωνύμιο «Βούλγαροι» (ἀπό τό τουρκ. *bulgamak* = ἀνακατεύω, κατά τόν I. Németh), ἀλλά καί οἱ ἴδιες οἱ πηγές μαρτυροῦν ὅτι μέ τόν ὄρο «Βούλγαροι» ὑποδηλώνεται ἓνας λαός πού ἔχει συντεθεῖ ἀπό διαφορετικά στοιχεῖα καί ὅτι χαρακτηρίζονται μ' αὐτόν συλλογικά διάφορα τουρκικά φύλα²⁹. Ὁ G. Moravcsik, ὁ ὁποῖος ἔχει διατυπώσει πειστικές ἀπόψεις γιά τό πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν Βουλγάρων καθώς καί τῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματος καί τῆς γλώσσας τους³⁰, συμπεραίνει ἀπό τό γεγονός ὅτι οἱ πηγές χρησιμοποιοῦν γιά νά χαρακτηρίσουν τόν ἴδιο λαό, πότε τό ὄνομα Οὐννοι καί πότε τό Βούλγαροι, ὅτι τό ἔθνωνύμιο «Βούλγαροι» ὀφείλει τή δημιουργία του στή συνένωση τῶν δυτικῶν οὐννικῶν καί ἀνατολικῶν ὄγουρικῶν στοιχείων³¹.

Ἐπομένως μπορούμε νά μιλοῦμε ἴσως γιά ὁμοιογένεια γλωσσική τῶν Πρωτοβουλγάρων ὄχι ὅμως καί ἔθνολογική, ἐφ' ὅσον αὐτοί δέν ἦσαν παρά ἓνα συνονθύλευμα διαφόρων τουρκικῶν φύλων.

27. Ὁ D. Angelov, *Obrazuvane 206-7* δέχεται ὅτι ἡ ὁμάδα τοῦ Κοῦβερ ἦταν σύμμικτη ἀπό Σλάβους, Ἄβάρους καί Πρωτοβουλγάρους τονίζοντας μάλιστα τήν ὑπεροχή τῶν τελευταίων, ἀλλά παραγνωρίζει τελειῶς τήν ὑπάρξη τοῦ ρωμαϊκοῦ στοιχείου πού ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τῆς πηγῆς, ἐπισημαίνει μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση. - Πρβ. καί R. Browning, *Byzantium and Bulgaria* 46: «The mysterious Kuver... with the aid of a body of Romans... and of some Slav tribes, rebelled against the Khagan, moved south into former Roman territory and gave siege to Thessalonika».

28. Βλ. σχετικά K. H. Menges, *Altaic Elements in the Protobulgarian Inscriptions*, Byz. 21 (1951) 85-118. - O. Pritsan, *Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, Wiesbaden 1955. - N. Poppe, *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden 1965, σ. 58-59.

29. Πρβ. σχετικά J. B. Rudnyč'Kyj, *An Etymological Dictionary of the Ukrainian Language*, Winnipeg 1962, στό λήμμα *bolhárin*. - W. Tomaschek, *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* 23 (1872) 156 καί 28 (1877) 1040 κέ. - J. Németh, *La provenance du nom «bulgar»*, *Symbolae grammaticae in honorem I. Rozwadowski II, Crocovie* 1927, σ. 217 κέ. - M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch I*, Heidelberg 1953, σ. 102. - Πρβ. καί τήν πρόσφατη μελέτη τοῦ J. Németh, *Die Bedeutung des bulgarischen Volksnamens*, *Studia in honorem V. Besevliev*, Sofia 1978, σ. 68-71.

30. G. Moravcsik, *Zur Geschichte der Onoguren*, *Studia Byzantina*, Budapest-Amsterdam 1967, σ. 84-118.

31. G. Moravcsik, ἔ.ά. 99.

Ἐφ' ὅσον λοιπόν ἡ ἔθνολογικὴ σύσταση τῶν Πρωτοβουλγάρων γενικῶς εἶναι ἀπροσδιόριστη, εἶναι τὸ ἴδιο ἐπισημάλως νὰ θεωροῦνται ἀποκλειστικὰ Πρωτοβούλγαροι οἱ ἄνθρωποι τοῦ Κοῦβερ³², ὅταν μάλιστα ἡ ἴδια ἡ πηγὴ δέν τοὺς χαρακτηρίζει ὡς Βουλγάρους ἢ Ἀβάρους ἢ καθαρόαιμους Ρωμαίους, ἀλλὰ τοὺς ἐμφανίζει ὡς Ρωμαίους «ἐπιμιγνέοντας» καὶ ἐν συνεχείᾳ κατὰ τὴν κάθοδόν τους στὴ Μακεδονία ὡς συμμίκτους («συμμίκτως ἐξεληθόντας») ἀπὸ Ρωμαίους, Βουλγάρους, Ἀβάρους καὶ λοιποὺς ἐθνικοὺς³³.

5. Ἡ θεωρία πάλι τῆς δημιουργίας πρωτοβουλγαρικοῦ κράτους ξεκίνησε ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν V. N. Zlatarski, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι ἔγιναν δύο ταυτόχρονες κινήσεις πρωτοβουλγαρικῶν φύλων μέσα στὸ βαλκανικὸ χῶρο. Αὐτὴ τοῦ Ἀσπαρούχ καὶ τῆς ὀμάδας του ἀπὸ ΒΑ. στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου μὲ σκοπὸ τὴν ἵδρυση κράτους στὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ μιὰ ἄλλη παρόμοια κίνηση ἀπὸ ΒΔ. σχεδόν μὲ τὸν ἴδιο σκοπὸ ἀπὸ ἕναν ἄλλο ἐπίσης Πρωτοβούλγαρο, τὸν Κοῦβερ καὶ τὴν ὀμάδα του³⁴. Καὶ καταλήγει: «ταυτόχρονα σὲ δύο ἀντίθετα ἄκρα τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου δημιουργήθηκαν δύο μικρὰ βαρβαρικά κράτη ἐπικεφαλῆς τῶν ὁποίων βρισκόνταν ἐκπρόσωποι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, τοῦ βουλγαρικοῦ, καὶ τῶν ὁποίων τὴν ἵδρυση θὰ πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε μόνο ἀπὸ τὴ δύσκολη κατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (ἀραβ. πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως 673-678)»³⁵. Στὴ συνέχεια ὁ Βούλγαρος ἱστορικός παρατηρεῖ ἀκόμη ὅτι «εἶναι ζήτημα ἂν μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ κάποια σχέση ἀνάμεσα στὰ δύο βαρβαρικά κινήματα τοῦ Ἀσπαρούχ καὶ τοῦ Κοῦβερ ἀπὸ δύο ἀντίθετες περιοχὲς τῆς χερσονήσου. Τὸ κοινὸ ἀνάμεσά τους εἶναι αὐτό: ὅτι αὐτοὶ θέλησαν νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὶς ἴδιες περιστάσεις γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις τους, οἱ ὁποῖες σὲ τελευταία ἀνάλυση ἀπέβλεπαν στὸν ἴδιο σκοπὸ. Ὅμως οἱ συνθήκες καὶ τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ἔδρασαν οἱ δύο ἀρχηγοὶ ὑπῆρξαν ἐντελῶς διαφορετικά. Γι' αὐτὸ τόσο τὰ ἀποτελέσματα ὅσο καὶ ἡ προσωπικὴ τύχη τοῦ καθενὸς ἀπ' αὐτοὺς ὑπῆρξαν ἐπίσης τὸ ἴδιο

32. Πρβ. A. Isirkov, *Le nom de Bulgare, Éclaircissement d'histoire et d'ethnographie* 1918, σ. 13 (ἡ παραπομπὴ ἀπὸ τὸν K. Ἀμάντο, Μακεδονικά. Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν καὶ ἔθνολογίαν τῆς Μακεδονίας, Ἀθήναι 1920, σ. 35): «La première horde un peu plus considérable de Prebulgares est venue s'installer pendant le VII siècle (avant 675) dans la région de Monastir d'aujourd'hui, en Macédoine, dans le voisinage de la tribu Slave des Drogoviti. C'étaient les Prébulgares du prince bulgare Kouber, venus de la Pannonie pour se fixer en Macédoine». Πρβ. ὡστόσο καὶ τὴν παρατήρηση τοῦ K. Ἀμάντου, ἑ.ἀ.: «Οἱ ποθῆσαντες νὰ ἐπανεέλθουν εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων των δέν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθοῦν Βούλγαροι, διότι ἔλαβον τινὲς αὐτῶν γυναικας Βουλγαρίδας... Ἡ μόνη ὑπάρχουσα ἐξιστόρησις τοῦ γεγονότος τούτου, ἡ τῶν Θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου, δέν ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Ischirkoff (Isirkov) περὶ τῶν «προβουλγάρων» τῶν Βουλγάρων δηλ. οἱ ὁποῖοι δέν εἶχον ἀκόμη ἀναμιχθῆ μετὰ τῶν Σλάβων».

33. 229.6

34. V. N. Zlatarski, *Istorija* I. 1.148.

35. V. N. Zlatarski, ἑ.ἀ. 150-151.

διαφορετικά»³⁶. Τίς γνώμες του Zlatarski έχει αποδεχθεί και η νεότερη βουλγαρική έρευνα με χαρακτηριστικούς εκπροσώπους της στό σημείο αυτό την G. Cankova-Petkova και τον I. Dujcev³⁷. Άλλοι πάλι Βούλγαροι έρευνητές, ένδεικτικά άναφέρω τούς D. Angelov και V. Besevliev, άποφεύγοντας άπόλυτες και άσθήρικτες θεωρίες δέχτηκαν μόνο άπόπειρα ίδρύσεως πρωτοβουλγαρικού κράτους άπό τον Κοΰβερ³⁸.

Τίς άπόψεις του βέβαια ό Zlatarski τίς στηρίζει άποκλειστικά στίς μαρτυρίες τών Θαυμάτων και σ' αυτές τών χρονογράφων Θεοφάνη και Νικηφόρου γιά τούς όποιους πιστεύει ότι, όταν άναφέρουν «Βουλάρους» αυτή τήν έποχή, έννοούν τούς Βουλάρους τής όμάδας του Κοΰβερ³⁹. Μάλιστα ό Zlatarski ύπερτιμώντας τόν κίνδυνο πού παρουσίαζαν οί Κοΰβερ και Μαΰρος γιά τήν αυτοκρατορία φθάνει νά θεωρήσει ότι οί έներγείες και οί επιδιώξεις τους ήταν πολύ περισσότερο επικίνδυνες και άπό αυτές του Άσπαρούχ κοντά στόν Δούναβη⁴⁰. Άκόμη φτάνει νά πεί ότι, άν οί δύο αυτοί Βούλγαροι πετύχαιναν νά πραγματοποιήσουν τό σχέδιό τους στη Μακεδονία, οί βυζαντινές δυτικές έπαρχίες θά άποκόπτονταν έντελώς άπό τήν αυτοκρατορία και ή έξουσία του Βυζαντίου θά έξαφανιζόταν. Έτσι κάτω

36. V. N. Zlatarski, έ.ά. 151.

37. Βλ. άνωτ. σ. 72 και σημ. 13-15. - Βλ. και Πολεμικό χάρτη τής Βουλγαρίας, έκδ. του Ινστιτούτου Χαρτογραφίσεως, Σόφια (στρατιωτικός έκδοτικός οίκος) 1979, σ. 146-7.

38. Χαρακτηριστική είναι ή άποψη του V. Besevliev, Randbemerkungen 298: «Der Plan des Kuber mit Ihnen eigenen Staat zu gründen wird hier etwas deutlicher Klargelegt. Durch die Unterwerfung bzw. durch das Heranziehen der slavischen Stämme in Moesia inferior hat Asparuch, der Bruder des Kuber, bekanntlich den bulgarischen Staat dort regridnet. Ob dieser Parallelismus zwischen den Handlungsweisen der beiden Brüder ein blosser Zufall ist oder dazwischen ein Zusammenhang besteht, bleibt ungewiss. Kuber musste wohl nach dem Scheitern seiner Pläne und der Gründung des Staates der Donaubulgaren seine Absichten aufgeben und sich mit einer friedlichen Niederlassung auf byzantinischen Boden mit der Erlaubnis des Kaisers zufriedenstelle...». - D. Angelov, La formation 75: «... le bulgare Kuber tenta de fonder un autre état protobulgare». - Βλ. επίσης του ίδιου, Obrazuvane 210: «Βλέπουμε λοιπόν άπό τήν μιά μεριά τήν όρδη του Άσπαρούχ, ή όποία σχημάτισε μαζί μέ τά σλαβικά φύλα στη σημ. Β. Α. Βουλγαρία ένα κράτος μέ πρωτεύουσα τήν Πλίσκα και άπό τήν άλλη μεριά βλέπουμε τούς Πρωτοβουλάρους του Κοΰβερ πού ένώνονται μέ τά σλαβικά φύλα... τής βουλγαρικής όμάδας» στη σημ. Μακεδονία». - Ό R. Browning, Byzantium and Bulgaria 46, άποδεχόμενος ότι στην έπιγραφή τών Μαδάρων ύπονοείται ό Κοΰβερ (βλ. κατωτ. σημ. 42) παρατηρεί: «Kuver was indeed a Bulgarian and a son of Kubrat. If so, his establishment in former Roman territory overrun by the Slavs is a close paralalled to what happened in the north-east Balkans. It was there that Asparukh, according to tradition another son Kubrat, ruled over the main body of the Bulgars just north of the Danube delta». - Ό P. Lemerle II (σχόλ.) 150 θέτει τό έρώτημα, άν ό Κοΰβερ είχε σκοπούς άνάλογους μέ αυτούς του Άσπαρούχ: «Kouber a-t-il formé un dessein analogue? N'a-t-il été empêché de le réaliser que par l'insuffisance de ses forces, et son éloignement des bases de la puissance bulgare?» και καταλήγει πάλι μέ τό έρώτημα: «En d'autres termes, est-il un Asparuch qui a échoué?». - Πρβ. και V. Popović, Aux origines 252.

39. Πρβ. και D. Angelov, Obrazuvane 208. Βλ. άνωτ. σ. 73 σημ. 14, όπου παρατίθεται ή σχετική άποψη του Angelov.

40. V. N. Zlatarski, έ.ά. 159.

από αυτούς τους συλλογισμούς ο Zlatarski οδηγείται στο συμπέρασμα ότι ο Ίουστινιανός Β΄ έναντι των αυτών των «Βουλγάρων» του Κούβερ στη Μακεδονία στράφηκε το 688, όταν, σύμφωνα με τις πληροφορίες των χρονογράφων, διέλυσε την ειρήνη που είχε συνάψει ο πατέρας του Κωνσταντίνος Δ΄ το 681⁴¹.

Ἄς ξεετάσουμε ὄμως τά πράγματα μέ τή σειρά τους:

α) Ὁ Zlatarski ὅπως καί ὄλοι πού ἀσπάστηκαν τήν ἀποψη του ξεκινουῦν θεωρώντας σάν δεδομένο τήν πρωτοβουλγαρικὴ ἐθνικότητα τοῦ Κούβερ καί προπαντός τῶν ἀνθρώπων τῆς ὁμάδας του. Δηλαδή πιστεῦει ὅτι ἡ ὁμάδα τοῦ Κούβερ εἶχε τόν ἴδιο ἀκριβῶς φυλετικό χαρακτήρα πού εἶχαν καί οἱ Πρωτοβούλγαροι τοῦ Ἀσπαρούχ κι ὅτι ὁ Κούβερ ἦταν καθαρδαίμος Πρωτοβούλγαρος καί ἀδελφός τοῦ Ἀσπαρούχ⁴².

41. *Θεοφ.* 364.5 κέ. - *Νικηφ.* 36.16 κέ. - *V. N. Zlatarski*, ἔ.ἀ. 160-1. Ἐπίσης χαρακτηριστικὴ εἶναι καί ἡ ἀποψη τοῦ *D. Angelov*, *Obrazuvane* 210: «Στὴν διήγηση (*Θεοφ.* καί *Νικηφ.*) δὲν ἀναφέρεται ἐπακριβῶς τὴ περικλείει ἡ ὄνομασία «Βουλγαρία» κατὰ τῆς ὁποίας κινήθηκε ὁ Ἰουστινιανός Β΄ οὔτε καί ἡ ὄνομασία «Πρωτοβούλγαροι». Ἀπὸ τὴν ὄλη συνέχεια τῶν γεγονότων φαίνεται καθαρά ὅτι ἡ «Βουλγαρία» δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἡ Βουλγαρία τοῦ Ἀσπαρούχ, ἡ ὁποία ἐκεῖνο τὸν καιρὸ ἦταν μιὰ σχετικὰ περιορισμένη περιοχή βορείως τοῦ Αἴμου ἀλλὰ ἡ «Βουλγαρία» τοῦ Κούβερ ἡ ὁποία ἐκτεινόταν βόρεια τῆς Θεσσαλονίκης. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ «Βουλγαρία» ἦταν ὁ ἐπικίνδυνος γείτονας καί ἐχθρὸς τῶν Βυζαντινῶν καί ἐναντίον τῶν «Πρωτοβουλγάρων» πού ζοῦσαν ἐκεῖ ἔστρεψε τὴν ἐκστρατεία του ὁ Ἰουστινιανός Β΄. Προσπάθησε μέ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις νὰ ἐκπληρώσει δύο ἀντικειμενικοὺς σκοπούς: ἀφ' ἑνὸς νὰ ὑποτάξει τοὺς ντόπιους Σλάβους καί ἀφ' ἑτέρου τοὺς Πρωτοβουλγάρους τοῦ Κούβερ, οἱ ὁποῖοι παρά τὴν ἀρχικὴ τους ἀποτυχία νὰ καταλάβουν τὴ Θεσσαλονικὴ συνέχισαν νὰ εἶναι ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους καί στενὸς σύμμαχος τῶν σαβικῶν φύλων τῆς Μακεδονίας». Καί συνεχίζει: «Ὡστόσο οἱ Πρωτοβούλγαροι τοῦ Κούβερ παρέμειναν ὅπως καί πρῶτα στὴν περιοχή πού κατέλαβαν καί μόρεσαν ἀκόμη νὰ καταφέρουν ἕνα βαρὺ κτύπημα στὸ βυζαντινὸ στρατὸ πού ἐπέστρεψε». - *Πρβ.* τοῦ ἴδιου, *La formation* 29. - *V. Besevliev*, *Randbemerkungen* 298: «Die von Theophanes (364, 5 ff. παρέλυσε δέ...) erwähnten von dem Kaiser Konstantin IV getroffenen Vereinbarungen und der mit den Bulgaren (nicht diesen an der Donau) geschlossene Frieden, die sein Sohn Justinien II. verletzt bzw. gebrochen hat, beziehen sich wohl eben auf diese Niederlassung». - Τοῦ ἴδιου, *Οἱ πρωτοβουλγαρικὲς ἐπιγραφές*, σ. 99-100.

42. Ὁ Κούβερ ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητὲς ταυτίστηκε μέ τὸν τέταρτο γιὸ τοῦ Κοβράτι, πρῶτου βασιλιᾶ τῶν Βουλγάρων, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἀναφέρουν οἱ χρονογράφοι (*Θεοφ.* 357.42 κέ. - *Νικηφ.* 34.1 κέ.). Τὴν ἀποψη αὐτὴ ὑποστήριξαν ἀρχικὰ ὁ *Srećković*, *Istorija srpskoga naroda* I, Beograd 1884, σ. 311 κέ., ὁ *N. Milev*, *Kubrat* 577 κέ., ὁ *V. N. Zlatarski*, *Istorija* I. 1.121 καί τοὺς ἀκολούθησαν οἱ *A. Kollautz-H. Miyakawa*, *Geschichte und Kultur eines Völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes*, Klagenfurt - Bonn 1970, I. 160 κέ., μέ κάποια ἐπιφύλαξη ὁ *A. Στράτος*, *Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ΄ αἰῶνα*, Ἀθήνα 1974, τόμ. Ε΄, σ. 77 καί τελευταῖα οἱ *V. Popovič*, *Aux origines* 252 καί *P. Lemerle* II (σχόλ.) 145.

Ἐποστηρίχθηκε ἀκόμη ἀπὸ τὸν *V. Besevliev* μέ βάση μιὰ πρωτοβουλγαρικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὰ Madara ὅτι ὁ Κούβερ τῶν Θουμάτων εἶναι ὁ θεῖος τοῦ Τέρβελι πού ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή «ὕ θιυ μου ἰς Θεσσαλονικίν» (= Οἱ πρωτοβουλγαρικὲς ἐπιγραφές No 1c, σ. 91) καί ὁ ἀνάγνωμος στοὺς χρονογράφους τέταρτος γιὸς τοῦ Κοβράτι, πού ἐπομένως εἶναι ἀδελφός τοῦ Ἀσπαρούχ καί ἔτσι θεῖος τοῦ Τέρβελι. *Βλ.* *V. Besevliev*, *Zur Deutung der Inschriften von Madara*, *BZ* 47 (1954) 118 κέ. - Τοῦ ἴδιου, *Οἱ πρωτοβουλγαρικὲς ἐπιγραφές*, σ. 99 καί *Randbemerkungen* 293. - Τὴν ἀποψη τοῦ *Besevliev* ἀποδέχτηκε ὁ *G. Moravcsik*, *Byzantinoturcica* II, Berlin 1958, σ. 165, τελευταῖα ὁ *P. Lemerle* II (σχόλ.) 145, ἀλλὰ ἀντέκρουσε ὁ *P. Charanis*, *Kouper* 242 κέ.

Ὡστόσο μπορούμε νά παρατηρήσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ διήγηση τῶν Θαυμάτων δέν ἐπιτρέπει τέτοια βεβαιότητα, ἐφ' ὅσον πουθενά δέν κάνει τήν παραμικρή ἀναφορά γιά τήν πρωτοβουλγαρική ἐθνικότητα τοῦ Κοῦβερ ἢ τῆς ὁμάδας του. Οὔτε ἀκόμη μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀσφαλῆς ἡ ἐπιγραφή τοῦ παρισινοῦ κώδικα 1517 πού εἰσάγοντας τό ἐπεισόδιο τοῦ Κοῦβερ στό 5ο θαῦμα τῆς

Τό πῶ ἀποφασιστικό κατά τή γνώμη μου ἐπιχειρήμα κατά τῆς παρουσίας τοῦ Κοῦβερ στήν ἐπιγραφή τῶν Μαδάρων εἶναι ὅτι ὁ Κοῦβερ οὐδέποτε μῆκε μέσα στή Θεσσαλονίκη, ἀλλά ὅπως σαφῶς μᾶς πληροφοροῦν τά Θαύματα ἔστειλε τόν Μαῦρο μέσα στήν πόλη γιά νά πραγματοποιήσῃ τό συνωμοτικό σχέδιο, ἐνῶ ὁ ἴδιος, ἄν καί ἐμπνευστής αὐτοῦ τοῦ σχεδίου, δέν φαίνεται νά πῆρε μέρος στήν ἐκτέλεσή του.

Μιά ἄλλη ταύτιση τοῦ Κοῦβερ μέ τόν ἴδιο τόν Κοβράτη, καθώς ἐπίσης καί τό Χρωβάτο πού ἀναφέρει ὁ *Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος* στό *De Administrando imperio* 30.65 (*G. Moravcsik-R. J. H. Jenkins*) ὑποστηρίχθηκε ἀπό ἄλλη μερίδα ἐρευνητῶν. Ταύτιση Κοῦβερ-Κοβράτου πρότειναν ἀρχικά ὁ *A. Pernice*, *Sulla data del libro II dei Miraculi S. Demetrii martyris, Bessarione II (1901-2) anno VI. 181 κέ.*, ὁ *L. Niederle*, *Slovenske s arozitnosti II. 1. 232 καί 235, ὁ F. Uspenskij*, *Περί τῶν νεοανακαλυφθέντων μωσαϊκῶν εἰς τήν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, Izvestija Russk. Arch. Inst. v. Konst. 14 (1909) 44 κέ.* (ρωσ.) ἀργότερα ἡ ἄποψη ἔγινε δεκτική ἀπό τόν *H. Grégoire*, *L'origine et le nom des Croates et des Serbes, Byzantion 17 (1944/45) 91 κέ.*, *P. Lemerle*, *στίς παλιότερες μελέτες του, La composition et la chronologie des deux premiers livres des Miracles S. Demetrii, BZ. 46(1953) 360 καί Invasions 298 κέ.*, τόν *P. Charanis* *στίς παλιότερες μελέτες του, On the Capture of Corinth by the Onogurs and its Recapture by the Byzantines, Speculum 27(1952) 344 κέ.*, τοῦ ἰδίου, *Hellas in the Greek Sources of the Sixth, Seventh and Eighth Centuries, Studies in Honor of A. M. Mathias, Jr., 174 σσημ. 123 καί A Note on the Origine of the Theme of the Carabisiani, Silloge Bizantina in onore di S. Mercati, 74-75. Βλ. ἀκόμη K. M. Setton, The Emperor Constans II and the Capture of Corinth by the Onogur Bulgars, Speculum 27 (1952) 355 κέ. καί E. Χρυσανθόπουλος, Τά βιβλία Θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, Τό Χρονικόν τῆς Μονεμβασίας καί αἱ σλαβικά ἐπιδρομαί εἰς τήν Ἑλλάδα, Θεολογία 26 (1955) 594 κέ.*

Ὁ *A. Toynbee*, *Constantine Porphyrogenitus and his World, Part III. 5, Appendix I: Kouvat and Kouver, London 1973, σ. 461-464, θεωρώντας βέβαιο ὅτι Κουβράτης καί Κοῦβερ εἶναι τό ἴδιο ὄνομα ἐξετάζει μέ βάση τόν χῶρο καί τόν χρόνο τῆς δράσης τους, ἄν πρόκειται γιά ἓνα καί τό αὐτό πρόσωπο ἢ γιά διαφορετικά πρόσωπα μέ τό ἴδιο ὄνομα καί καταλήγει: «The identity of Kouvat and Kouvat remains non-proven, but, on the whole, it seems more probable that they are identical than that there were two contemporary Bulgars rebels against the Avars who both bore the same name».*

Τῆ θεωρία τῆς ταυτίσεως Κοῦβερ-Κοβράτου ἀντέκρουσαν οἱ *St. Runciman*, *A History of the First Bulgarian Empire, London 1930, σ. 20, F. Barisic*, *Cuda Dimitrija Solunskog Kao istoriski izvori, Beograd 1953, σ. 130 κέ.*, *G. Ostrogorsky*, *Byzantium in the Seventh Century, DOP. 13 (1959) 17 καί σσημ. 46 καί V. Besevliev*, *Zur Deutung 122, τοῦ ἰδίου, Les inscriptions du relief de Madara, Bsl. 16 (1955) 226 κέ.* - Βλ. καί *A. Avenarius*, *Die Awaren in Europa, Amsterdam-Bratislava 1974, σ. 164 κέ.*

Ταύτιση τοῦ Κοῦβερ μέ τόν Κοβράτο καί ἀκόμη μέ τόν μυθικό γενάρχη τῶν Κροατῶν Χρωβάτο ὑποστήριξε ὁ *H. Grégoire*, *L'origine 91 κέ. καί ἡ ἄποψή του ἔγινε ἀποδεκτή ἀπό τήν H. Antoniadis-Bibicou*, *A propos de la première mention d'un stratège des Caravisiens, Bsl. 27 (1966) 71-72, ἀλλά ἀντικρούσθηκε ὀρθά ἀπό τούς A. Maricq*, *Notes sur les Slaves dans le Péloponnèse et en Bithynie et sur l'emploi de «Slave» comme appellatif, Byzantion 22 (1952) 345 κέ.*, *F. Barisic*, *Cuda 132 κέ.*, *G. Ostrogorsky*, *Geschichte des byzantinischen Staates*³, München 1963, σ. 87 σσημ. 5 καί τελευταῖα ἀπό τόν *H. Ditten*, *Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen, Byzanz im 7. Jahrhundert [Berliner Byzantinische Arbeiten Bd. 48] Berlin 1978, σ. 131 καί P. Lemerle II (σχόλ.) 143-4.*

άνωνυμης συλλογής τῶν Θαυμάτων χαρακτηρίζει σάν «Βουλγάρους» τούς Κοῦβερ καί Μαῦρο⁴³. Τά 500 σχεδόν χρόνια πού χωρίζουν τό χφ. αὐτό τῶν Θαυμάτων (εἶναι τοῦ 12ου αἰ.) ἀπό τά γεγονότα μποροῦν νά δικαιολογήσουν τήν ὑποψία μιᾶς νεότερης ἀλλαγῆς ἢ προσθήκης στόν τίτλο τοῦ ἐπεισοδίου. Ἐπίσης εἶναι δύσκολο ν' ἀποφανθοῦμε μέ κάποια βεβαιότητα γιά τήν ἐθνικότητα τοῦ Κοῦβερ⁴⁴, ἐνῶ ἀντίθετα οἱ πληροφορίες τῶν Θαυμάτων μιλοῦν γιά τό σύμμικτο τῆς ομάδας του⁴⁵.

β) Καμιά μαρτυρία ἀφηγηματικῆς ἢ ἐπιγραφικῆς ἢ ἄλλης πηγῆς δέν βεβαιώνει ὕπαρξη πρωτοβουλγαρικοῦ κρατικοῦ μορφώματος στά μακεδονικά ἐδάφη αὐτή τήν ἐποχή καί ἀκόμη περισσότερο δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος ὅτι τά Θαύματα παρέχουν μαρτυρίες γιά πολιτική ὀργάνωση ἢ οἰκονομικοπολιτική ἐξέλιξη μιᾶς τέτοιας πρωτοβουλγαρικῆς κοινότητος⁴⁶.

Τό νά ὑπερτιμᾶται ἡ δράση τοῦ Κοῦβερ καί νά θεωρεῖται ὅτι ἴδρυσε, ὅπως ὁ Ἄσπαρούχ στό Δούναβη, κράτος στή μακεδονική περιοχή παρ' ὅλη τήν ἀποτυχία τῆς ἀπόπειράς του, ὅπως διηγοῦνται τά Θαύματα, εἶναι μιᾶ ἀποψη πού δέν μπορεῖ νά ἐπιβεβαιωθεῖ ἀπό καμιά ἱστορική πηγή. Οἱ ὑποστηρικτές αὐτῆς τῆς θεωρίας νομίζουν ὅτι μποροῦν νά στηριχθοῦν σ' ἓνα δεδομένο πού παραμένει ὅμως, ὅπως ἐξηγήσαμε, ἀμφίβολο, τήν ἔνταξη δηλαδή τοῦ Κοῦβερ μέσα στήν ἴδια πρωτοβουλγαρική οἰκογένεια πού ἀνήκε καί ὁ Ἄσπαρούχ, ξεκινώντας προφανῶς ἀπό τή χρονική σύμπτωση πού ὑπάρχει στή δράση τῶν δύο προσώπων: Ὁ Ἄσπαρούχ ἱδρύει τό πρῶτο

Τέλος ἡ *H. Ahrweiler*, *Byzance et la mer*, Paris 1966, σ. 30, ἀπέρριψε τήν ταύτιση Κοῦβερ-Κοβράτου, ἀλλ' ἀντιπρότεινε τήν ταύτιση τοῦ Κοῦβερ μέ τόν ἄνωνυμο Βούλγαρο ἀρχηγό πού διαδέχθηκε τόν Τέρβελι στά 718.

Κατά τή γνώμη μου ἡ ἀποψη τῶν γλωσσολογικῶν μελετῶν ὅτι τό ὄνομα Κοῦβερ εἶναι τουρανικοῦ ἐτύμου, βλ. *V. Besevliev*, Οἱ πρωτοβουλγαρικές ἐπιγραφές, ἀριθ. 60 (σ. 215-216), ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι, τουλάχιστο γλωσσικά, σύμφωνα μέ τ' ὄνομά του ὁ Κοῦβερ ἦταν τό πολύ τουρανικῆς καταγωγῆς, δηλαδή ἡ Ἄβαρος —κατά τόν *H. Gelzer*, *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, Leipzig 1899, σ. 48 ἦταν «natürlich... Vollblutavaren» τήν ἀποψη αὐτή ὑποστηρίζει καί ὁ *K. Ἄμαντος*, *Μακεδονικά* 36, ὁ ὁποῖος συμπληρώνει: «ἡ γλωσσική τυχόν συγγένεια αὐτοῦ (Κοῦβερ) πρός τό βουλγαρικό ὄνομα Κοβράτ δέν ἀποδεικνύει ὅτι ἦτο «*prince Bulgare!*» — ἡ Πρωτοβούλγαρος, δέν μπορεῖ ὅμως διόλου νά συνδέεται ἀναγκαστικά μέ ἄλλα βουλγαρικῆς καταγωγῆς ἱστορικά πρόσωπα.

43. *Parisinus Graecus*, No 1517, fol. 187², col. B.

44. Ἡ ποικιλία τῶν ἀπόψεων πού ἐκφράστηκαν γιά τό πρόσωπο τοῦ Κοῦβερ μαρτυρεῖ καθαρά ὅτι δέν ὑπάρχουν ἀσφαλῆ ἱστορικά ἐρείσματα γιά νά στηρίζουν οἱ ἐρευνητές τά ἐπιχειρήματά τους καί ἔτσι οἱ ἀπόψεις αὐτές παραμένουν ἀπλές ὑποθέσεις.

45. Βλ. ἀνωτ. σ. 77 σημ. 33.

46. Στίς ἐκφράσεις «τῶν ἀναγκαιοτέρων προσοικειομένων αὐτῶ» (228.20), «τῶν αὐτοῦ ἀρχόντων» (229.21), «τῶν λοιπῶν ἀρχόντων» (229.29) δέν πρέπει νά νοοῦνται ἄλλοι ἀπό τούς ἀνθρώπους τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος τοῦ Κοῦβερ, πού σάν ἀρχηγός τοῦ λαοῦ φυσικό ἦταν νά διαθέτει κάποιο κύκλο στενῶν συνεργατῶν —σ' αὐτούς ἀνήκε καί ὁ Μαῦρος— τούς ὁποίους ὁ ἄνωνυμος ἀγιογράφος ὀνομάζει «ἀρχοντες» πιθανῶς διότι, σάν Ρωμαῖος, ἤξερε ὅτι κάθε ἀρχηγό τόν περιβάλλον σύμβουλοι ἀρχοντες.

βουλγαρικό κράτος στη Μοισία II⁴⁷ τό 681 και ὁ Κουβερ και τό ἐπεισόδιο τῆς Θεσσαλονίκης συμβαίνουν κατά τίς ἀπόψεις πολλῶν ἐρευνητῶν, στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 7ου αἰώνα⁴⁸.

Τό μόνο πού θά μπορούσαμε νά ὑποθέσουμε εἶναι ὅτι μετά τήν ἀποχώρηση τῶν περισσοτέρων Ρωμαίων, ὁ ὑπόλοιπος πληθυσμός τοῦ Κουβερ ἀναμείχθηκε μέ τούς Δρογουβίτες και ἐνίσχυσε ἔτσι τήν ἐθνολογική διαφοροποίηση τῆς ΒΔ. Μακεδονίας, ἐνισχύοντας τόν ἐκεῖ πληθυσμό μέ πρωτοβουλγαρικά στοιχεῖα ἀπό αὐτά πού βρίσκονταν στήν ὁμάδα τοῦ Κουβερ σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες τῶν Θαυμάτων.

γ) Εἶναι σοβαρή παραβίαση τῶν πληροφοριῶν τῶν χρονογράφων Θεοφάνη και Νικηφόρου τό νά θεωροῦμε τούς «Βουλγάρους» πού ἀντιμετώπισε ὁ Ἰουστινιανός Β΄ τό 688 σάν τούς «Βουλγάρους» τοῦ Κουβερ.

Ἄπό τούς χρονογράφους γνωρίζουμε ὅτι ὁ Ἰουστινιανός Β΄ «παρέλυσε δέ και τήν μετά τῶν Βουλγάρων παγιωθεῖσαν εἰρήνην διαταράξας τούς ὑπό τοῦ οἰκείου πατρὸς ἐνορδίνους γεγονότας τύπους»⁴⁹ και ἀφοῦ «ῶθησεν» τούς Βουλγάρους μέ τά ἱππικά στρατεύματα πού εἶχε διαπεραιώσει πρὸς τά σύνορά τους ἀπό τή Θράκη⁵⁰ δέν τούς καταδίωξε, ἀλλά στράφηκε ΝΔ. πρὸς τή Θεσσαλονίκη κατανικώντας κατά τήν πορεία του «πολλά πλήθη τῶν Σκλάβων»⁵¹. Κατά τήν ἐπιστροφή του στήν Κωνσταντινούπολη πέφτοντας σέ βουλγαρική ἐνέδρα «ἐν τῷ στενῷ τῆς κλεισούρας»⁵² μέ πολλές ἀπώλειες «μόλις ἀντιπαρελθεῖν ἤδυνήθη»⁵³.

Δέν εἶναι γνωστή ἡ πορεία πού ἀκολούθησε ὁ Ἰουστινιανός σ΄ αὐτή τήν ἐκστρατεία. Ἐφ΄ ὅσον ὅμως ὑπάρχει ἡ μαρτυρία ὅτι «τούς ... Βουλγάρους πρὸς τό παρὸν ὑπηνηκότας ῶθησεν» πρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι τούς ἀντιμετώπισε ἐνῶ βιάδιζε διά μέσου τῆς κοιλάδας μεταξύ Αἴμου και Ροδόπης ἀκολουθώντας ἀντίθετα τόν ροῦ τοῦ ποταμοῦ Ἐβρου⁵⁴. Θά πρέπει

47. Ὅχι ὀρθά ἢ ΑΙ. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινὴ Ἱστορία Β΄ 1 610-867, Ἀθήναι 1981, σ. 70 λέγει ὅτι «Τό ἔδαφος τῆς Μοισίας Ι (= Μικρά Σκυθία, σημερινὴ Δοβρουτσᾶ)...». Ἡ Μοισία Ι κεῖται πολὺ δυτικότερα πέραν τῆς Dacia Ripensis και τό ἀρχικό κράτος τῶν Βουλγάρων περιλάμβανε τή Μικρὰ Σκυθία και μέρος τῆς Μοισίας ΙΙ, πού εἶναι ξεχωριστές περιοχές.

48. Ὁ Ρ. Lemerle ΙΙ (σχόλ.) 161 τοποθετεῖ τό ἐπεισόδιο στήν περίοδο 682-684.

49. Θεοφ. 364.5 κέ. - Πρβ. και Νικηφ. 36.16 κέ.

50. Θεοφ. 364.8. - Νικηφ. 36.17-18.

51. Θεοφ. 364.12-15: «... πολλὰ πλήθη τῶν Σλάβων τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ προσρύνετα παραλαβὼν εἰς τὰ τοῦ Ὀψικίου διά τῆς Ἀβύδου περάσας κατέστησε μέρη». - Πρβ. και Νικηφ. 36.17-18.

52. Θεοφ. 364.16-17.

53. Θεοφ. 364.18.

54. Ξεκινώντας ὁ Ἰουστινιανός ἀπό τήν Ἀδριανούπολη θά πρέπει νά βιάδιζε διά Φιλιππουπόλεως στήν δόδο πού περνᾶ ἀπό τίς σημερινές πόλεις Παζαρτζίκ, Μπέλοβο, Γιακορούντα, Μπέλιτσα, Ραζλόγκ, Σιμιτλί, φθάνοντας στήν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνα, τήν ὁποία ἀκολούθησε ὡσπυ γιὰ τήν πορεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ διατύπωσε ὁ Στ. Κυριακίδης στή βιβλιοκρισία τοῦ Α. Vasiliev, A Edict of the Emperor Justinian II. September 688, Μακεδονικά

νά ήταν ομάδες τῶν Βουλγάρων τοῦ Ἀσπαρούχ πού ἐπιχειροῦσαν ληστρικές ἐπιδρομές στά βυζαντινά ἐδάφη. Μιά παρόμοια ληστρική βουλγαρική ομάδα θά πρέπει νά τόν ἐνέδρευσε στό γυρισμό του μέσα στό ὄρεινό πέρασμα, ὅπου ἔγινε ἡ αἱματηρή συμπλοκή. Γιατί εἶναι λογικό νά υποθέσουμε ὅτι, ἐφόσον ὁ Ἰουστινιανός ἔχοντας διαλύσει τήν εἰρήνη μέ τούς Βουλγάρους εἶχε ἀνοικτούς λογαριασμούς μαζί τους, σκόπευε νά τούς κατανικήσει καί νά τούς ἐξουδετερώσει ἀκολουθώντας κατά τήν ἐπιστροφή του τήν ἴδια πορεία⁵⁵. Δηλαδή ἀνέβηκε κατά μήκος τοῦ ποταμοῦ Στρυμόνα καί περνώντας τό Σιμιτλί προχώρησε πρὸς τό Μπέλοβο καί ἀπό ἐκεῖ ἀκολούθησε πάλι τή ροή τοῦ Ἐβρου πρὸς τή Φιλιππούπολη, στά ὄρεινά περάσματα τῆς ὁποίας θά πρέπει νά δέχτηκε τήν αἰφνιδιαστική βουλγαρική ἐπίθεση⁵⁶. Αὐτά τὰ περάσματα κατά τή γνώμη μου δέν ἦταν ἄλλα ἀπό «τάς δυσχωρίας» πού ἀναφέρει ὁ Ι. Σκυλίτζης καί πού ὁ Βασίλειος Β΄ εἶχε ἀναθέσει τή φύλαξή τους στό Λέοντα Μελισσηνό κατά τήν πρώτη ἀνεπιτυχή ἐκστρατεία τοῦ 986 γιά τήν κατάληψη τῆς Τριαδίτζας (Σόφιας)⁵⁷.

Ἀπό πουθενά μέσα στίς πηγές δέν συνάγεται ὅτι οἱ «Βούλγαροι» αὐτοί τούς ὁποίους ἀντιμετώπισε ὁ Ἰουστινιανός Β΄ στήν ἐκστρατεία τοῦ 688 μπορεῖ νά ἦσαν ἄλλοι ἀπό αὐτούς μέ τούς ὁποίους ὁ Κωνσταντῖνος Δ΄

2 (1941-1952) 758: «Ὁ Ἰουστινιανός, ὀρμηθεὶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἔρχεται εἰς τήν κλεισοῦραν τοῦ Στρυμόνος (τοῦ Ρουπελίου) ἀπαθεῖ τούς ὑψηνηκότας Βουλγάρους καί εἰσέρχεται δι' αὐτῆς εἰς τὰς Σκλαβινίας, τὰς ὁποίας νικά καί αἰχμαλωτίζει, ὀρίζει δ' ἐξ αὐτῶν καί φύλακας τῆς κλεισοῦρας. Μέχρι τίνος σημείου προχώρησε πρὸς βορρᾶν δέν δύναται νά ἐξακριβωθεῖ. Ἡ Σαρδική πάντως εὐρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ἐκεῖθεν στρέφεται πρὸς δυσμάς, ἀκολουθῶν δέ τήν κοιλάδα τῆς σημερινῆς Στρωμνίτισης, τῆς βυζαντινῆς δηλονότι Τιβεριουπόλεως, δι' ἧς ῥεεῖ ὁ παραπόταμος τοῦ Στρυμόνος Πόντος, ἐξέρχεται εἰς τήν κοιλάδα τοῦ Ἀξιού, διὰ τῆς ὁποίας ἀκολουθῶν τόν ῥοῦν τοῦ ποταμοῦ φθάνει εἰς Θεσσαλονίκην...».

55. Ὁ *St. Runciman*, *First Bulgarian Empire* 30, ἐκφράζει τή γνώμη ὅτι ὁ Ἰουστινιανός ἐπιστρέφοντας βάδισε διὰ μέσου τῆς χώρας τῶν Βουλγάρων: «Satisfied with his good work, Justinian marched back through enemy country; but on the way the Bulgars ambushed him».

56. Ὁ *Στ. Κυριακίδης*, ἔ.ἀ. σ. 758 κέ., παρατηρεῖ ὅτι δέν εἶναι δυνατόν στήν ἐπιστροφή του ὁ αὐτοκράτορας ν' ἀκολούθησε τήν Ἐγνατία ὁδὸ, γιατί αὐτὴ βρισκόταν πολύ μακριά ἀπὸ τίς περιοχές τῶν Βουλγάρων καί ἀκόμη γιατί δέν περνᾶ ἀπὸ στενά πού νά ἐπιτρέπουν μεγάλες ἐνέδρες καί καταστροφές. Κατὰ τή γνώμη του τὰ μόνα κατάλληλα γιά ἐνέδρες στενά εἶναι αὐτά τοῦ Ροῦπελ ἢ βορειότερα τῆς Κρέσνας. - Πρβ. καί *Α. Στράτο*, *Τὸ Βυζάντιον*, τόμ. Στ', 27-28 καί *ΑΙ. Χριστοφιλοπούλου*, *Βυζαντινὴ Ἱστορία Β΄ 1*, σ. 364 σημ. 2 πού χωρὶς νά μνημονεύει ἀποδέχεται ὡστόσο τήν ἄποψη *Στ. Κυριακίδη*. - Ὁ *P. Lemerle*, *Invasions* 306, δέχεται ὡς πιθανή τοποθεσία τῆς βουλγαρικῆς ἐνέδρας τήν κλεισοῦρα τοῦ Στρυμόνα. - Ὁ *D. Angelov*, *Obrazuvane* 209 καί Ὁ *V. Besevliev*, *Madarskijat konnik*, *Sofia* 1956, σ. 62 (βλ. καί τὸν ἴδιον τήν παλιότερη γερμανικὴ ἔκδοση τῶν πρωτοβουλγαρικῶν ἐπιγραφῶν, *Die protobulgarischen Inschriften*, Berlin 1963, σ. 109) τοποθετοῦν τήν ἐνέδρα στήν ἐκβολὴ τοῦ ποταμοῦ Ρεντίνα. Ὡστόσο ὁ *V. Besevliev* στήν τελευταία βουλγαρικὴ ἔκδοση τῶν πρωτοβουλγαρικῶν ἐπιγραφῶν (σ. 99) προτείνει ἀόριστα τήν Ἐγνατία ὁδὸ. - Βλ. καί *G. Cankova-Peikova*, *Bulgarians* 49 σημ. 37. - Ὁ *I. Καραγιαννόπουλος*, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους Β΄*, Θεσσαλονίκη 1981 (β' ἔκδ.) σ. 98 ἀποδέχεται τήν ἄποψή μου.

57. Ἰω. Σκυλίτζης 330.16 (ἔκδ. *I. Thurn*). Βλ. *I. Καραγιαννόπουλος*, *Ἱστορία Β΄* 438 καί σημ. 742.

ἔκλεισε εἰρήνη τὸ 681⁵⁸ καὶ οἱ ὅποιοι μετὰ τὴν ἄτυχη ἔκστρατεία τοῦ Κωνσταντίνου Δ' ἐναντίον τους εἶχαν περάσει τὸν Δούναβη καὶ εἶχαν ἐγκαταταθεῖ στὴ γύρω ἀπὸ τὴ Βάρνα περιοχή, ἀφοῦ ὑπέταξαν τὰ ἐκεῖ ἐγκατεστημένα σλαβικά φύλα⁵⁹. Πιὸ φυσικό λοιπόν εἶναι ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ βαδίσει ἐναντίον αὐτῶν τῶν Βουλγάρων πού διέλυσε τὴν εἰρήνη μαζί τους καὶ ὄχι ἐναντίον κάποιας ομάδας πού ἀπειλῆσε χωρὶς ἐπιτυχία καὶ χωρὶς ἄλλες συνέπειες μιά βυζαντινὴ πόλη, ὅπως μιά καὶ μόνη ἀγιολογικὴ πηγὴ μᾶς πληροφορεῖ, πού σκοπὸς τῆς βέβαια εἶναι νὰ δημιουργήσῃ τίς προϋποθέσεις γιὰ τίς θαυματουργικὲς ἐπεμβάσεις τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Δέν εἶναι δυνατόν νὰ δεῖ κανεὶς πῶς οἱ ἄνθρωποι τῆς σύμικτης ομάδας τοῦ Κοῦβερ, γιὰ τὴν τύχη τῶν ὁποίων δέν ἔχουμε καμιά ἱστορικὴ μαρτυρία καὶ τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἀκολουθώντας τὴν κοινὴ μοίρα τῶν μειονοτήτων ἀφομοιώθηκαν νωρὶς ἀπὸ τὸ πολυαριθμότερο σλαβικὸ στοιχεῖο⁶⁰, μποροῦσαν νὰ εἶναι οἱ Βούλγαροι τῶν πηγῶν πού ὁ Ἰουστινιανὸς Β' «ᾤθησεν» κατὰ τὴ νικηφόρα προέλασή του καὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους δέχτηκε ἰσχυρὸ πλῆγμα στό γυρισμό του. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Κοῦβερ οἱ ἐγκατεστημένοι σύμφωνα μέ τὰ Θαύματα στὸν «Κεραμήσιο κάμπος», εἶτε δεχτοῦμε ὅτι αὐτὸς βρισκόταν στό Μοναστήρι εἶτε στὸν Πρίλαπο εἶτε ἀκόμη στὴν Κεραμία, δηλαδὴ μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν τόπων⁶¹, ὅπωςδὴποτε ἦταν πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸν τόπο, ὅπου ἔγινε τόσο ἡ βουλγαρικὴ ἀπώθηση ὅσο καὶ ὁ ἐν συνεχείᾳ αἰφνιδιασμός τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπὸ τὴ βουλγαρικὴ ἐνέδρα κατὰ τὴν ἐπάνοδο του. Μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ἀκόμη ὅτι οἱ χρονογράφοι φαίνεται νὰ ἀγνοοῦν ἐντελῶς τὴν παρουσία βουλγαρικοῦ στοιχείου γύρω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, γιὰτὶ στὴ διήγησή τους ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς Β' στράφηκε πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰ σλαβικά φύλα καὶ ἐναντίον αὐτῶν βέβαια ἔλαβε μέτρα ἐξοικισμοῦ. Δέν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι μέ τοὺς «Σκύθες» τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου⁶² ὑπνοοῦνται οἱ Βούλγαροι τοῦ Κοῦβερ πού ἀπώθησε στὰ ὄρεινά του

58. *Θεοφ.* 359.19 κέ. - *Νικηφ.* 35.24 κέ. Ἡ φράση τοῦ Θεοφάνη 364.5-8: «παρέλυσε δὲ (Ἰουστινιανός) καὶ τὴν μετὰ τῶν Βουλγάρων παγιωθεῖσαν εἰρήνην διαταράξας τοὺς ὑπὸ τοῦ οἰκείου πατρὸς ἐνορδίνους γεγονότας τύπους» εἶναι χαρακτηριστικὴ. - Ὁ Α. *Στράτος*, Τὸ Βυζάντιον, τόμ. Ε' 25 ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δέν ἀπώθησε τοὺς Βουλγάρους τοῦ κράτους τοῦ Ἀσπαρούχ, ἀλλὰ κάποια ἐπιδρομὴ Βουλγαροσλάβων. - Πρβ. ὁμως *J. B. Bury*, *A History of the Later Roman Empire II*, London 1889 (φωτ. ἀν.τ. Amsterdam 1960), σ. 336. - *St. Runciman*, *First Bulgarian Empire* 30. - *Ch. Diehl-G. Marçais*, *Le monde oriental de 395 à 1081* (*Histoire du Moyen Age III*) Paris 1936, σ. 244. - *I. Καραγιαννόπουλος*, Ἱστορία Β' 97 κέ.

59. *Θεοφ.* 358.11 κέ. - Βλ. *I. Καραγιαννόπουλος*, Ἱστορία Β' 92 κέ.

60. Πρβ. *A. Στράτος*, Τὸ Βυζάντιον, τόμ. Στ' 27. - *St. Runciman*, *First Bulgarian Empire* 21.

61. Ἀπόψεις γιὰ τὴ θέση τοῦ «Κεραμήσιου κάμπος» βλ. ἀνωτ. σημ. 4. - Βλ. ἀκόμη καὶ τὸν Ἄτλαντα τῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας, Σόφια 1963, σ. 20.

62. *Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου*, *Περὶ Θεμάτων* 3 (σ. 88-89, ἐκδ. *A. Pertusi*): «Τὸ δὲ θέμα τοῦ Στρυμόνος τῆ Μακεδονία συντέτακται... καὶ Σκύθαι αὐτὸ ἀντὶ Μακεδόνων διανεμόνται Ἰουστινιανοῦ τοῦ Ῥινομήτου ἐν τοῖς ὄρεσι τοῦ Στρυμόνος καὶ ταῖς διαβάθμαις τῶν κλεισουργῶν τούτους ἐγκατοικίσαντος».

Στρυμόνα ὁ Ἰουστινιανὸς Β΄ σ' αὐτὴ τὴν ἐκστρατεία του, ὅπως ὁ Zlatarski, χωρὶς στήριγμα σέ πηγή, ὑποστηρίζει⁶³ καὶ ἔγινε δεκτὸ ἀπὸ ἀρκετοῦς ἐρευνητῆς⁶⁴. Ἄλλωστε δὲν ἔχουμε καμιὰ ἄλλη μαρτυρία πού νά ἐπιβεβαιώνει ὁπωσδήποτε τὴν ἐγκατάσταση βουλγαρικοῦ φύλου στὶς ὄρεινές περιοχές τοῦ ροῦ τοῦ Στρυμόνα. Ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος στό ἔργο του «Περὶ θεμάτων» μιλώντας γιὰ τὸ θέμα τῆς Θράκης διαχωρίζει σαφῶς τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ τοὺς Σκύθες: «ἀφ' οὗ δὲ τὸ θεομίσητον τῶν Βουλγάρων ἔθνος ἐπαιρώθη εἰς τὸν Ἰστρον ποταμὸν τότε καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη διὰ τῶν Σκυθῶν καὶ αὐτῶν τῶν Βουλγάρων εἰς θέματος τάξιν ἀγαγεῖν αὐτὸ καὶ στρατηγὸν ἐν αὐτῷ χειροτονῆσαι»⁶⁵. Εἶναι γνωστὸ πῶς οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα «Σκύθαι» χαρακτηρίζουν ἕνα πλῆθος λαοῦς πού κατοικοῦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πέρα ἀπὸ τὸ Δούναβη⁶⁶ καὶ εἶναι πιθανὸ ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος μὲ τὸν ἀρχαῖκὸ ὄρο «Σκύθαι» νά χαρακτηρίζει ἀόριστα κάποιον ἢ κάποια σλαβικὰ φύλα γιὰ τὸ ὄνομα τῶν ὁποίων δὲν εἶχε συγκεκριμένες πληροφορίες⁶⁷.

δ) Δὲν μπορούμε ἀκόμη νά δοῦμε μέσα ἀπὸ τίς πληροφορίες τῶν χρονογράφων ἄλλους Βουλγάρους νά συμπράττουν στὴν ἀπόπειρα τοῦ Ἀρτεμίου ἀπὸ αὐτοῦς τοῦ Τέρβελι, ὅπως σαφῶς στὸν Θεοφάνη ἀναφέρονται, καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα Βουλγαρία καμιὰ ἄλλη περιοχὴ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ τοῦ κράτους τοῦ Ἀσπαρούχ καὶ τοῦ Τέρβελι⁶⁸.

ε) Τέλος εἶναι τουλάχιστον ἀνεδαφικό, χωρὶς ἐπιχειρήματα καὶ χωρὶς ἄλλες ἱστορικὲς μαρτυρίες νά ἰσχυρίζεται κανεὶς ὅτι τὸ πρωτοβουλγαρικὸ στοιχεῖο ἐκπροσωπούμενο ἀπὸ τὴν ὁμάδα τοῦ Κοῦβερ εἰσχώρησε στὰ μακεδονικὰ ἐδάφη ἀφήνοντας ἴχνη στὴν ἐθνολογικὴ σύσταση τῶν κατοίκων (Dujcev)⁶⁹ καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ ἐπίδρασή του ἢ ἐθνολογικὴ καὶ γλωσσικὴ ἦταν

63. V. N. Zlatarski, *Istorija I*, 1.160 κέ.

64. D. Angelov, *Obrazuvane* 236 κέ. - H. Ditten, *Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen* 141. - Πρβ. V. Tapkova-Zaimova, *La ville de Salonique et son hinterland slave* 359, πού διστακτικὰ ὁμῶς παραδέχεται τὴν ἀποψη αὐτή. - Κατ' ἄλλους οἱ «Σκύθαι» ἦσαν Σλάβοι, βλ. M. Rajković, *Oblasti Srirmona i tema Srirmon*, *ZRVJ* 5 (1958) 1-7 καὶ G. Ostrogorsky, *Geschichte* 111. Ἄντιθετα ὁ P. Charanis, *The Transfer of Population as Policy in the Byzantine Empire, Comparative Studies in Society and History* III, The Hague 1961, σ. 143-4, ὑποστήριξε ὅτι πρέπει νά ἦσαν ἕνας τουρκικὸς λαός, γιατί ἡ γενικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἀποσκοποῦσε στό νά ἐξασθενήσει μᾶλλον παρά νά ἰσχυροποιήσει τοὺς Σλάβους τῆς Μακεδονίας.

65. *Κωνσταντῖνος Πορφυρογεννήτου*, *Περὶ Θεμάτων* 1.27 (σ. 85, 25 κέ., ἐκδ. A. Pertusi).

66. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, Berlin 1958, σ. 297 κέ. - Πρβ. καὶ K. Ἀμαντος, *Τὰ ἐθνολογικὰ ὀνόματα εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς*, *Ἑλληνικά* 2 (1929) 97-104.

67. Ὅσα λέγει ὁ Zlatarski γιὰ ταύτιση Πρωτοβουλγάρων τοῦ Κοῦβερ καὶ «Σκυθῶν» τοῦ Κωνσταντῖνου Πορφυρογεννήτου δὲν βρίσκουν στήριγμα στὶς πηγές καὶ οἱ σχετικοὶ του λόγοι (*Istorija I*.1.161) μόνο σύγχυση δημιουργοῦν.

68. *Θεοφ.* 400.18 κέ.: «Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει Νικήτας ὁ Ξυλινίτης γράφει πρὸς Ἀρτέμιον ἐν Θεσσαλονικῇ ὥστε ἀπελθεῖν αὐτὸν πρὸς Τέρβελιν, ὅπως μετὰ συμμαχίας Βουλγαρικῆς ἔλθῃ κατὰ Λέοντος».

69. Βλ. ἀνωτ. σ. 73 καὶ σημ. 15.

τόση ώστε να εκσλαβιστεί ή Θεσσαλονίκη και η Μακεδονία γενικά, όπως με άνεπιτρεπτη ευκολία τό υποστήριξε ο A. Guillou⁷⁰.

6. 'Εκεῖνο ὅμως πού πρέπει νά ἐπισημανθεῖ καί εἶναι τό πιό σημαντικό πέρα ἀπό τίς γλωσσικές καί ἄλλες εἰκασίες, ἀπό ἐρμηνεῖς πηγῶν καί πέρα ἀπό παραλληλισμούς μέ τήν τύχη τῶν Πρωτοβουλγάρων στή Μοισία⁷¹ εἶναι οἱ ἱστορικές συνέπειες τῆς ἐπεισοδιακῆς παρουσίας αὐτοῦ τοῦ ἀλλόφυλου στοιχείου στό χῶρο τῆς βορειοδυτικῆς Μακεδονίας. Καί πάνω σ' αὐτό μπορούμε μέ βεβαιότητα νά ποῦμε πώς καμιά ἀπό τίς μεταγενέστερες πηγές, κανένα τοπωνύμιο⁷² δέν διέσωσε μαρτυρία γιά ὑπαρξή πρωτοβουλγαρικοῦ κρατικοῦ μορφώματος, ἀλλά οὔτε καν ἀνάμνηση τοῦ περάσματος τῆς ομάδας

70. A. Guillou, *Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle. L'exemple de l'exarchat et de la Pentapole d'Italie*, Roma 1969, σ. 251: «un transfuge slave Mauros (= ὑπαρχηγός τοῦ Κοῦβερ πού στάλθηκε στή Θεσσαλονίκη) sera officiellement placé à la tête des Slaves de Thessalonique... Thessalonique et la Macédoine se sont slavisées, sans doute...» καί συνεχίζοντας παρατηρεῖ: «Quelle devait être à l'égard de Thessalonique, latine hier et ou l'on parlait maintenant des dialectes si barbares, la défiance des hommes de la capitale qui s'hellénisaient définitivement!». Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι ἡ σοβαρή βουλγαρική ἐρευνα δέν ἐξέφρασε τέτοιες ἀστήρικτες ὑπερβολές. - Πρβ. καί τήν ἀπάντηση τοῦ P. Charanis, *Kouper* 246-7, ὅτι ὁ Κοῦβερ καί οἱ λίγοι πού παρέμειναν μαζί του στόν Κεραμήσιο κάμπο πολύ λίγο ἐπέδρασαν στή δημογραφική κατάσταση τῆς περιοχῆς γύρω ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ὅτι ἡ ἐγκατάσταση Σλάβων σέ περιοχές γύρω ἀπ' αὐτήν συνετέλεσε μόνο στό νά γίνουν δίγλωσσοι πολλοί κάτοικοι, ἀλλά ὅτι μέ τό νά μιλοῦμε γιά ἐκσλαβισμό τῆς Θεσσαλονίκης κάνουμε σοβάρωτο βιασμό τῶν κειμένων. Πρβ. ἀκόμη καί G. Ostrogorsky, *Byzantium in the Seventh Century*, *DOP* 13 (1959) 18, ὅπου σχολιάζοντας τό ἐπεισόδιο τοῦ Περβούδου (τέταρτο ἐπεισόδιο τῆς ἀνώνυμης συλλογῆς τῶν Θαυμάτων), διαχωρίζει τοὺς Σλάβους ἀπό τοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης: «... both Slavs and inhabitants of Salonica went to the capital...».

71. Διατυπώθηκε ἡ γνώμη ἀπό τοὺς M. Vojnov, *Njakoi vâprosi vânv vrâzka s obrazovaneto na dârzavata i pokâstvaneto na Bâlgarite* (= Ζητήματα σχετικά μέ τήν ἴδρυσή τοῦ κράτους καί τήν βάπτιση τῶν Βουλγάρων) III, XI, 1962, σ. 282, V. *Tapkova-Zaimova*, Ζητήματα τινά περί τῶν ἐθνολογικῶν μεταβολῶν εἰς τὰ Βαλκάνια κατά τόν 6ον-7ον αἰῶνα (ἐπί τῶν βουλγαρικῶν κυρίως ἐδαφῶν), *Δελτίον Βουλγαρικῆς Βιβλιογραφίας*, περ. Β', 9/2, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 92 καί τελευταία ἀπό τόν H. Ditten, *Zur Bedeutung der Einwanderung 144-5*, ὅτι ἡ κυριότερη αἰτία πού δέν σχηματίστηκε πρωτοβουλγαρικό κράτος στή Μακεδονία ἀπό τόν Κοῦβερ καί τοὺς ἔθνικά ἀναμειγμένου ἀνθρώπους του, πού κατά ἓνα μέρος ἦσαν Βούλγαροι ἴσως ἐπίσης καί Ἰλλυριοί (Ditten ἔ.ά.), τήν ἴδια ἐποχὴ πού ὁ Ἄσπαρούχ ἴδρυε πρωτοβουλγαρικό κράτος στή Μοισία. ὑπῆρξε ἡ γεινίαση μέ τή μεγάλη βυζαντινὴ πόλη τῆς Θεσσαλονίκης, πού ἡ ὀχύρωσή της καθῶς καί ἡ δυνατότητά της νά παίρνει εὐκόλα στρατιωτικὴ βοήθεια ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη ἐπιδρούσαν δυσμενῶς στή δημιουργία κράτους. Ἀντίθετα ἡ περιοχή τῆς Μοισίας πού ἦταν πολύ ἀπομακρυσμένη ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη παρεῖχε καλύτερες προϋποθέσεις γιά μιὰ πολιτικὴ σύμπτυξη τῶν Σλάβων κάτω ἀπό τήν ἡγεσία τῶν Πρωτοβουλγάρων.

Γενικά ὅπως ὀρθά παρατήρησαν οἱ P. Lemerle, *Quelques remarques sur le règne d'Heraclius*, *Studi Medievali*, 3e Serie 1,2 (1960), σ. 348 σημ. 8 καί V. *Tapkova-Zaimova* ἔ.ά. σ. 91-92, οἱ Σλάβοι τῆς Μοισίας, ἂν δέν συνδέονταν μέ τοὺς Βουλγάρους τοῦ Ἄσπαρούχ ἐνάντια στό Βυζάντιο θά εἶχαν πιθανότατα ἀκολουθήσει τήν τύχη τῶν Σλάβων τῆς Ἑλλάδας: κάτω ἀπό τή βυζαντινὴ ἐπίδραση θά εἶχαν βαθμιαία ἀφομοιωθεῖ.

72. Βλ. M. Vasmer, *Die Slawen in Griechenland*, Berlin 1941.

του Κοῦβερ πού ἀπορροφήθηκε ἀπό τούς Σλάβους⁷³.

Ἡ παρουσία τοῦ Κοῦβερ καί τῆς ὀμάδας του καί γενικά τό ἐπεισόδιο τῆς Θεσσαλονίκης ὑπῆρξε ἕνα γεγονός παροδικό, χωρίς ν' ἀφήσει τά ἴχνη του στήν κατοπινή ἱστορία τῆς πόλεως ἢ τῆς Μακεδονίας γενικά. Καί μόνο ἡ εὐσεβής διάθεση τοῦ ἀνώνυμου ἀγιογράφου νά συνδέσει ἕνα συνηθισμένο γεγονός μιᾶς σλαβικῆς ἀπειλῆς, μέσα σέ μιᾶ περίοδο μεστή ἀπό σλαβικές ἐπιδρομές, μέ τή θαυματουργή δράση τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἔδωσε σ' αὐτό τό ἐπεισόδιο σημαντική διάσταση. Δέν θέλω νά πῶ μ' αὐτό ὅτι πρέπει νά δυσπιστοῦμε στίς θαυματουργικές ιδιότητες τῶν ἁγίων· σκεπτικοί ὅμως καί δύσπιστοι ἀναμφίβολα πρέπει νά εἴμαστε ἀπέναντι στίς θαυματουργικές ικανότητες τοῦ ἀνώνυμου βιογράφου τους.

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Μ. Γρηγορίου-Ἰωαννίδου

73. Πρβ. *St. Runciman*, *First Bulgarian Empire* 21: «anyhow after the long divinely frustrated siege (Θεσσαλονίκης) we hear no more of Kuber. His tribes mingled and were absorbed with their allies, the Slavs...».